

УВОЗ И ИЗВОЗ ТУРСКОГ БЕОГРАДА И УСТАНИКА И ТРАНЗИТНА ТРГОВИНА ПРЕКО СРБИЈЕ 1804, 1805. И 1806. ГОДИНЕ

Бољим и савременије оријентисаним обрађивачима првог српског устанка било је још почетком нашег столећа јасно да се револуционарна борба широких маса кавку је представљала српска револуција првих деценија XIX века не може пратити и објашњавати само храброшћу војске и војничком даровитошћу њихових вођа. Иако се нису упуштали у проучавање економске основе, па ни самог трговинског промета устаничке Србије, они су били свесни колико је глад, настала услед nestaшице хране, утицала на устаничке операције око варошких насеља. О томе налазимо не мало бележака у *Карађорђу* М. Вукићевића, досад најбољем прегледу устаничких акција првих година револуције. За стање уочи устанка вредне и чињеницама богате монографске студије Душана Пантелића представљају у овом погледу велико научно освежење.

Наше познавање привредних прилика и нарочито снабдевања и трговине зараћених страна знатно је проширио Алекса Ивић својим *Списима бечких архива*. Ову грађу срећно допуњују три књиге докумената из Земунског магистрата, које нас на најнепосреднији начин обавештавају о промету између Београда и Земуна. Аустријска грађа, по свом богатству и изричности, далеко је испред архивских материјала Француске, Турске и Дубровника. За привредне токове од веће вредности су написи француских листова изворне провенијенције или преписи из савремених немачких новина. Иако је важност српских извора за прилике у устанку велика, они нису битније дошли до изражаја кад је реч о трговачком промету и трговинској политици устаничке Србије и Аустрије.

У погледу снабдевања ратним потребама, увозно-извозне и транзитне трговине десетогодишњи период првог српског устанка можемо поделити на три фазе: 1804—1806, 1807—1809, 1810—1813. У првом периоду турске војне посаде су се одржале у Београду и Шапцу све до краја 1806. године. Прехрана гарнизона и локалног муслиманског живља представљала је значајну позицију економских веза између Аустрије и Србије. У то време, због непрестаних борби и ширења устаничке територије, стално је било актуелно и питање транзитне трговине између левантских поседа отоманског царства и Дунавске монархије односно немачких земаља; поред самог транспорта постављало се и питање поштанског и меничног саобраћаја. Привредне прилике првих устаничких година биле су знатно погоршане, те је размена добара Србије са Аустријом и поготово са Турском била јако редуцирана. Тада је довоз оружја, муниције и хране из суседне Аустрије био веома наглашен и за устанике. Иако су економске везе са хабзбуршком монархијом и каснијих година биле у првом плану, појавила се и помоћ из Русије, а и сама земља је привредно ојачала а оружјем се већ снабдела, тако да је Србија мање зависила од цесаровине. Од 1807. године све јасније су долазиле до изражаја чисто политичке тенденције Аустрије, које су се огледале и на пољу привредних контаката.*

* Овај текст представља први део рукописа, који је обухватио цели период првог српског устанка. Због његове величине, овога пута је могао бити објављен само његов први део у виду заокругљене и самосталне целине.

1. Трговински промет између Србије и Аустрије пре 1804. године. Земунски трговци и припреме за оружани устанак

Од последњих деценија XVIII века, а посебно у доба наполеоновских ратова постојала је конјунктура довоза свиња и друге стоке из Србије у хабзбуршку монархију. С друге стране, Београд и Шабац су се, готово искључиво, исхрањивали зрнастом храном из Баната и Срема. Због тога је промет роба основних потреба између Србије и Аустрије — тако карактеристичан за време устаничких година — успостављен давно пре избијања првог српског устанка. Ратне прилике само су знатно увећале количине довоза из области преко Дунава и Саве, и то житарица и брашна, а нарочито оружја и муниције.

У време наполеонових ратова дунавска монархија (почев од 1792. године) имала је повећане потребе за стоком, тако да су и сточарски трговци из данашње северне Србије наилазили на повољне услове и добре цене на аустријском тржишту за догон стоке. Укупна зарада једног сточарског трговца до избијања устанка, који је марву пребацивао преко скеле код Обреновца, износила је наводно преко 60.000 дуката.¹ Према Леополду Ранкеу, у доба просперитетне владавине Хаџи Мустафе-паше, рачуна се да је данашња северна Србија само у трговини са Аустријом стицала годишње преко 1,300.000 форинти.² Набавка стоке, уосталом, била је жива у јужним угарским крајевима и независно од увоза из београдског пашалука. Могло би се чак закључити, на основу изнесених чињеница, да су се Србијанци почели у земљама хабзбуршке куће јављати у скупини тзв. турских (најчешће цинцарских) трговаца управо у деценијама кад је настала конјунктура трговине стоком.³

Свиње су представљале главну извозну позицију пашалука. У пролеће 1796. свиње су у Србији, Босни и околним земљама куповали и дубровачки трговци, те су их, живе или заклане, извозили у Венецију, одакле су даље транспортоване у Француску, која се тада спремаола за нов поход против држава европске коалиције. Шабачки емин Осман-ага, као Мустафа-пашин кајмакан, прекинуо је, јула 1797. трговински промет са Аустријом због одбијања његове молбе за помоћ у брашну и храни пашиним двором и београдској посади.⁴ За јесен 1803. године постоје подробни подаци и о превозу говеда преко скеле код срем-

ског села Јакова од стране двојице земунских трговаца.⁵ Митровица је концем XVIII века годишње извозила из Србије око 12.250 комада свиња и 382 вола; у Митровици је тада било 27 трговаца стоком, од којих су најпознатији били Бајићи, који су годишње продавали преко 8.000 свиња, углавном купљених преко Саве.⁶

Извожене су и овце, коже, коњи и лој.⁷

На другом месту извозне листе београдског пашалука налазили су се мед и восак, који су се такође извозили у великим количинама. Један панчевачки трговац (1795), на пример, био се погодио с неким агом из Гроцке да му овај испоручи 10.000 ока меда; ту је Панчевац својим новцем датим унапред у ствари кредитирао скупљање и куповину робе. Када су у лето 1797. неки трговци из истог пограничног места, који су већ годинама довозили из Србије знатне количине меда, воска, свиња и риба, дошли да преузму капарисану робу, саопштено им је, због интервенције шабачког емина Осман-паше, да се купопродаја одлаже до споразума између београдског намесника и угарских виших власти. Због дуга некадашњег фрајкорског капетана Радича Петровића за мед, 1803. године учињено је насиље према неким земунским трговцима који су имали радње у Београду. Реч је била о великој количини, од 60.000 ока меда и воска, од чега је Радичу Петровићу предато само 16.000 ока, за што је он исплатио 28.700 и остао дужан 21.593 гроша. Мешовита комисија за поравнање, пошто Радич није имао пара, била је приморана да позове двојицу земунских трговаца да положи дуговану своју и приме нове количине меда.⁸

Из године 1802. постоје подаци и о извозу вуне из београдског пашалука преко граничних река. Тога лета београдски Турчин буљубаша Ахмет био је дужан да једном земунском трговцу испоручи 20.000 ока вуне по погођеној цени, односно према уобичајеној београдској цени, за што је унапред примио 6.000 гроша капаре. Пошто је било испоручено свега 8.300 ока вуне, земунски трговац је потегао и двојицу београдских трговаца (Атанасије Јанковић и Милован Алексић), који су јемчили за буљубашу. Маја исте године и двојица Цинцара из Земуна су уговорили са Мустафа-агом, његовом компанијом и двојицом других цинцарских трговаца (Адамом Јованом и Наном Калунзи) о испоруци 20.000 ока вуне, по утврђеној цени и с казном ако до предаје робе не дође.⁹

Дрво за огрев стално се извозило из србијанске Посавине и Подунавља. Нарочито се Земунска војна команда снабдевала горивним дрвом из околине Београда, и то почев од времена када је Београд после Свиштовског мира враћен Османлијама. У току 1796. тај извоз је даље повећан.¹⁰ У то време митровачки трговци увозили су из Србије годишње око 2.738 хвати огревног дрва и доста дрвене грађе.¹¹

Постоје вести и о извозу вина из Неготинске крајине. Земунски трговац Александар Ратковић погодио се још 1787. године са два трговца из Неготина да му испоруче 80.000 ока и 15 буради вина, уз дати предујам.¹² Извозена је и шљива.¹³

Најуноснији вид извозне трговине београдског пашалука била је ипак марвена трговина, која је доводила србијанске трговце у Земун, који је и сам, управо на прелазу из XVIII у XIX век, доживљавао доба привредног расцвета. Један од таквих трговаца, Драгутин Милутиновић, разграђивао је свој посао, као и други земунски пословни људи, од Шумадије до Нађкањиже, Шопрона и Бера у северозападној Мађарској, одржавајући пријатељске односе са својим земљацима.¹⁴ Душан Пантелић је, на основу бечких докумената, ближе означио како су изгледали послови Драгутина и његових компањона Милоша Урошевића и Димитрија Николића. Један њихов уговор пред устанак предвиђао је извоз 6.000 комада свиња, 3.000 оваца, 2.000 коза и 300 говеда, у износу од 122.000 форинти. За ту вредност они би увезли у београдски пашалук 15.000 мерава жита, 14.666 мерава јечма, 5.000 мерава кукуруза и 10.000 центи хлебног брашна. Пантелић предвиђа да су другу уговорну страну вероватно представљали будући устанички прваци, као Младен Миловановић и Карађорђе.¹⁵ Међу будућим устаничким старешинама, и Рака Левајац се, уз своја два друга, појављивао пред Земунским магистратом захтевом да им један земунски трговац (Марко Јовановић, Црногорац) измири дуг.¹⁶ Карактеристично је да је вођ српског устанка Карађорђе, у време сече кнезова, збијао свиње да их претера преко скеле и да су дахије, поред кнезова, највише посекали свињарских трговаца.¹⁷ Да би заштитио домаће трговце стране конкуренције, Мустафа-паша је одредио да сточну трговину у пашалуку могу обављати само домаћи трговци.¹⁸ О повољним условима те трговине пише и прота Матија Ненадовић, говорећи да је „трговина била слободна; ко што има, коме хоће и пошто може прода“.¹⁹

Земља у београдском пашалуку после Свиштовског мира била је слабо обделана, те није обезбеђивала довољно зрнасте хране. Било је довољно само сена, које су земљорадници продавали Турцима под повољним условима. У току прохујалог рата још је више страдала стока, те су у лето 1792. сирове коже увожене из Аустрије, док је пре отпочињања непријатељства било управо обрнуто. Због тих околности јавила се у цесаровини идеја да царски трговци потпуно преузму у своје руке кожарску трговину у суседним султановим земљама. Под управом Мустафа-паше београдски пашалук се у привредном погледу подигао. Ратарство није много уздигнуто, па је храна за Београд и даље скоро редовно увожена из прека. Опште политичке па и привредне прилике нису подстицале сељаке да унапреде свој рад. Стварни резултати су, међутим, запажени у сточарству, чији је напредак подстицао трговински промет са подунавском монархијом, који је представљао главни извор богаћења и самог београдског паше.²⁰

Главни увозници хране у Београд били су најпре сам Хаџи-Мустафа, а потом неки трговци из Земуна и Панчева. Ови су имали право да хлебно зрно превозе и даље у унутрашњост пашалука и да га тамо продају, с пашином дозволом. Како су они и без одобрења, кришом слали житарице, београдски намесник је запретио да нико неће дати тескере за превоз, а затим да ће роба бити одузета као шверц. Од извоза хране преко Саве и Дунава зазирала је 1794. године и Славонска генерална команда, бојећи се да зрневље не доспе у руке непријатеља, јер је рат са Француском још трајао; она је објавила да ће убудуће давати извознице само за мале количине. Земунска војна команда предложила је Хаџи-Мустафи да храну за Београд набавља преко земунског заповедника, који ће је, уосталом, продавати по сниженој цени. Пошто је понуду одбио због понуђене цене, гарнизонер Земуна је пуна два месеца, спречавао да се преко река пребаци и једно зрно жита. У јесен исте године Мустафа-паша обратио се Славонској генералној команди за одобрење да преко трговца Манџарлије може у цесаровини набавити храну, односно 35.000 мерица (око 140.000 ока) пшенице и исто толико јечма. Земунски командант није пропустио да напомене да се у Београду израније налази 97.000 ока скробне хране, те је, према пашиној изјави, Београд снабдевен за четири месеца. Пуковник Лидерскрон је претпостављао да паша жели да

део тражене количине препрода у иностранству, те је предложио да се паши ништа не даје у року од четири месеца. Паша је, међутим, добио одобрење за неку мању количину, и то из царских војних магацина.²¹

Почетком 1798. бунтовници у Смедереву оскудевали су у храни, те се очекивало да ће глад решити њихову судбину ако не добију помоћи са стране. Испади бунтовника из града, да би се снабдели јестивом, одбијани су. Оскудица се осећала и у прво време после повлачења Пазван-оглуових трупа из Београда. То је, природно, подстицало увоз хране.²²

У току привредне 1800—01. године било је више пута потребе за интервенцијом житарицама из Аустрије. То је најпре било новембра, кад је Хаџи-Мустафи Порта предала суседну фетисламску (кладовску) мукаду да је потчини својој власти, затим месеца марта, кад је затражено одобрење за извоз 400.000 ока брашна и 600.000 ока јечма из Баната и Срема. Храна је давана Мустафи-паши и маја-јуна 1801, како би могао наставити борбу против бунтовника и да би на доњем Дунаву сузбијао кријумчарење, које је вршено у интересу Пазван-оглуа. У вези с том контрабандом, Порта је наредила београдском намеснику да из свих страних бродова, који су поред Београда мимоходили за Галац, искрцава храну и муницију. То је паша предузео у Кладову и о томе обавестио на време аустријске власти.²³

После убиства Мустафа-паше, аустријске више власти забраниле су увоз јестива и муниције у Београд (почетак 1802).²⁴

Увоз хране у београдски пашалук био је интензиван гладне 1803. године. Дотадашњи кајмакан затражио је у Земуну, због тешке оскудице, 20.000 ока брашна. Одговорено му је да то питање треба начелно решити у Цариграду између Порте и бечког двора. Потом је 100.000 ока (25.000 мерица) брашна, и исто толико пшенице, јечма, кукуруза и 60.000 ока других усева, као хитну потребу, од пограничних власти затражио Хасан-ага, нови паша. Пошто је од Славонске команде добио само незнатну количину, обратио се генералној команди у Темишвару, повећавши захтеве на 100.000 ока брашна и толико исто јечма и на 400.000 ока других усева. Добио је, међутим, само 3.000 мерова брашна и исто толико јечма. Због оскудице и у осталом делу Србије и у Босни, априла 1803. извршени су неки препади на лађе са житом. Изгладњавање сиромашног муслиманског пука у Београду настало је и због тога што

су аустријске команде захтевале да се пре успоставе већег промета најпре реши питање исплата Мустафа-пашиног дуга (18.855 гроша) земунском трговцу Раду Ратковићу за испоручено брашно.²⁵

У лето 1803. жетва је у Србији и Босни била, преко уобичајеног очекивања, обилна.²⁶ Ипак, извоз хране из Баната је настављен. На пример, панчевачки грађанин Стојан Милановић, довезао је суражице за потрошњу Земунца, али је у исто време продао брашно београдском Турчину Тусун-аги.²⁷ На захтев београдског паше, земунском трговцу Цинцару Сотире Димитрију издат је 21. јануара 1804. пасош за извоз 100.000 мерова пшенице, 100.000 мерова јечма, 100.000 мерова кукуруза и 2.250 мерова брашна.²⁸

Док су се зрнаста храна и брашно довозили за потребе Београда, со се у београдски пашалук увозила за потребе свих његових житеља. У вези с тим, између Мустафа-паше и земунске команде јавио се спор (1796) око наплате царине за со, коју је захтевао паша, пошто ју је наплатио његов компањон Манџарлија у Кладову. Према пашином предлогу, тражени износ (12.000 гроша) требало је укључити у продајну цену соли. Док првих месеци 1803. Аустрија није била вољна да дозволи извоз иоле веће количине зрнасте хране, 1.000 центи допремљено је у Београд без тешкоћа. Паша је наредио да се со раздели на све трговце, како би спречио монополистичке злоупотребе трговца коме је со стигла.²⁹

Из Аустрије стизало је у београдски пашалук и оружје. Ово су Србијанци, преко карловачког митрополита, тражили од аустријских власти још 1790. године.³⁰ Кад је Мустафа-паша, првих недеља 1797. пристао да се приправних 8.000 Срба снабде прахом и оловом с тим да буду спремни да на прву заповест дођу у Београд,³¹ опет су, без сумње, морале бити чињене набавке преко Саве и Дунава. Скупљање оружја од раје јула 1803. године од стране дахија,³² морало је изазвати накнадне испоруке из Аустрије, јер је свака кућа тајно држала пушку и нешто муниције.

За ово време мало има података о транзитној трговини из јужних румелијских крајева и са Леванта у правцу средњег и горњег Подунавља. Шта је она значила у промету најбоље се видело кад је због устаничких борби с Турцима она прекинута. За безбедност трговачких каравана у пашалуку обично су била одговорна места кроз која су каравани пролазили. О

плаћању царине у Београду и о пребацивању робе у земунски контумац бринуо се конзул у Београду. Чешћи производи тога транзита били су памук и пиринач. Препродајом пиринча београдским трговцима бавио се и Мустафа-паша. Само преко Земуна превозило се годишње 200.000 центи македонског памука.³³

Свињарски трговци из Земуна, родом Србијанци, одиграли су видну улогу у материјалним припремама за дизање устанка, од лета 1803. године. Почетком августа те године Драгутин Милутиновић био је у Тополи код свог побратима Карађорђа, коме је обећао да ће из Аустрије добавити „артије, конаца, барута, олова, кремена, пушака, топова и што год војски треба“; ту су се договорили да му у том послу помогне Милош Урошевић (Кабарацац).³⁴ У то време су Милутиновић, М. Урошевић и земунски трговац Димитрије Николић уговорили са Србијанцима, свакако каснијим устаничким старешинама, да из Србије купе и пребаце у Аустрију 6.000 свиња, 3.000 оваца, 2.000 коза и 300 волова, у укупној вредности од 122.000 форинти; у исто време они су увезли у Србију 15.000 мерава пшенице за сетву, 14.666 мерава јечма, 5.000 мерава кукуруза и 10.000 центи брашна од стрмних житарица. Дворски ратни савет је овај аранжман одобрио новембра 1803, а уговорне стране су га свакако оствариле.³⁵ Тада или нешто касније Милутиновић је код браће Крстића, земунских кројача турског кроја, поручио одела за извоз („за друга лица“) за 4.629 форинти; испорука је обављена 1804, и одела су свакако примили Милутиновићеви пријатељи и познаници у Србији.³⁶ Пред Божић 1803. године Карађорђе се код Остружнице састао са М. Урошевићем и Костом Добановчанином, и преко њих је набавио нешто барута.³⁷

Ваљевски кнез Алекса Ненадовић је још почетком 1803. године писао једном пријатељу у Земун да је народу додијао дахијски зулум, те га је замолио да се распита о султановим људима који су се били повезали са Хасан-бегом и да гледа да обезбеди помоћ у муницији Србима, који ће устати на дахије.³⁸

II. Производња житарица и кукуруза и гајење говеди и свиња у устаничкој Србији 1804—1813.

Србија је у доба првог устанка била покривена шумама, посебно храстовим и буковим, чији је жир служио за прехрану

свиња. Она је у то доба, изузев јагодинске нахије, била веома слабо насељена: према једној процени, на квадратни километар долазило је 13,2 становника. Ови општи услови географског лика земље и бројности произвођача нису погодвали некој већој развијености ратарства. Поред тога, у сеоским насељима Србије преовладавале су проширене породице и сродничке задруге, које су омогућавале привредну самодовољност, тако да је одржавање затворене, натуралне привреде искључивало већу упућеност на тржиште. Општи стандард становништва у нормално родним годинама није био незавидан. Рус Каменски је забележио (1808. године) да Србијанци не знају за оскудицу у животним намирницама и да су српски сељаци богатији од молдавских сељака и оних са Волге. Други Рус, Дибич (1811) такође је тврдио да се у Србији јевтино живело, да се лако производило и да се могло постићи велико изобиље.¹ Подаци који ће се изнети у вези са увозом хране из Аустрије сведоче, с друге стране, и о годинама глади.

Ратарство је, поред сточарства, представљало главно занимање сеоског света. Житарице су сејане око већих варошких насеља, посебно око Београда, и у равничарским областима. Прота Матија Ненадовић је (за 1791. годину) забележио да је ваљевска нахија „могла родити и са житом била је изобилна“.² У кладовској и неготинској нахији (1784. године) земља је уредно обрађивана, али је слабо сејана пшеница. Највише је произвођен кукуруз. „У цијелој се Србији“ — пише Вук Караџић — „највише једе љеб кукурузан. Истина је да може родити и пшеница, јечам и раж; али се ова жита, осим Мачве у којој се пшеничан љеб у себицу једе, не сију по много, а и ко посије више продаје него једе.“³ Док је околина Београда у борбама 1804—1806. године и даље била посејана и пшеницом,⁴ најбогатија област Србије, Мачва, због тога што је 1806. године била поприште рата и ратне беде, зарастала је у коров.⁵ Јагодински магистрат почетком 1813, по директиви Карађорђевог ратног стана, куповао је од произвођача јечам и просо.⁶

Године првог устанка су време велике имиграције становништва из свих суседних крајева, које је, да би се привредно одржало, морало прићи крчењу шуме и стварању ораница. Лугови и шуме крчени су било паљењем било сечом стабала и паљењем. Ипак, самовољно крчење и поседовање крчевине било је забрањено, нарочито

за стариначко становништво, мада је земља припала оном који је искрчи. Од забране су, разуме се, биле изузете устаничке старешине, тако да је Карађорђе 1810. године натерао више од 3.000 људи у своје село да му исеку шуму, како би се добиле ливаде и ораћа земља.⁷ Карађорђе је и три године касније јављао неким кнезовима и војводама да се искрче неки лугови, да се у извесна села упуте крчиоци са будацима, плуговима и колима.⁸ Неким војводама давани су салаши кукуруза и жита уместо новчаног издржавања.⁹ Због овог крчења шуме и ширења обрадиве земље, Србија је последњих устаничких година имала много напредније ратарство него 1804. године. Тако се и могу разумети оцене поменутих Руса и мишљење Нила Попова да је земљорадња Карађорђево Србије била у добром стању. Посебно је обилна у погледу жита била 1812. година, кад је слободна Србија могла исхранити и војску од милион људи.¹⁰

Власти младе државе бринуле су се и о унапређењу земљорадње, јер је тако, поред осталог, обезбеђивана исхрана за повећано становништво и војску. Старешине су биле обавезне да се старају да сељаци што боље обрађују земљу и поправе своје имовно стање, тим пре што више нису обрађивали туђе њиве. У пролеће 1808. шабачки магистрат је наредио народу „да сеју и да раде о рани прилежно да их глад не мори“.¹¹ Исте године ратари двају села шабачке нахије (Рибаре и Дреновац) заједнички су обавили сетвене радове.¹² Чак и о ливадама се водило рачуна, те је у једној Карађорђевој одлуци из 1813. године речено: „Ко загради своју ливаду у планини, добро, а ко не загради, онога ће ливада бити батал.“¹³

Многобројне шуме пружале су богату пашу за стоку, а жир је посебно омогућавао гајење свиња. Крчењем шума управо током устанка смањиван је простор за екстензивно сточарство. Карађорђе и Правителствујушчи совјет бринули су се да сточари што боље негују стоку. Насељеницима је давано неограничено право на испашу. Баталака је забележио да је сам Карађорђе на свом имању у Тополи обраћао пажњу гајењу свиња, оваца и добрих говеди.¹⁴

У говедарству и свињарству није постојало номадско сточарење, па ни бачијање, као код гајења оваца и коза, него су свиње теране на жир у шуме поред села, а слабија стока чувана је поред кућа, потом товљена и гоњена на пијацу или савску и

дунавску скелу, а волови делимично и у Турску. Номадско сточарење било је повезано са Арбанасима, који су са својим бројним стадима оваца долазили до Пожаревца и Смедерева односно и у Мачву. У првој години устанка арбанашким сточарима заплењено је доста оваца. И касније су неке устаничке старешине браниле Арбанасима да долазе са стоком или су их кињиле. У вези с тим плаћана је траварина, те је Карађорђе 1813. био приморан да опомиње једног капетана.¹⁵

Не само обиље шума, где су се свиње подизале, и жира за њихову прехрану, него и лака могућност продаје на тржиштима суседне Аустрије били су разлог да је гајење свиња представљало праву благодет за народ. Понекад су у шумама подизани и нарочити свињци, у којима су свиње коначиле. У време првог устанка у Мачви је посебно било много свиња, док се као сој нарочито одликовала шумадијска мангулица. Изгледа да је и у време од 1804. до 1813. године сељак радије подизао свиње него што се бавио осталим пољопривредним делатностима. Доходак од жировине државних шума представљао је значајну ставку прихода устаничке државе. На име таксе узимано је по 4 паре од грла из суседних села и по 10 односно 5 пара за свињче из других села.¹⁶

Слично свињама и волови одређени за тов гоњени су на пашу у жирородне шуме. Поред Мачве, која је била особито богата говедима (тако да се она и у борбама око Шапца стално помињу), и нахије кладовска и неготинска поменуте су (1784) по свом говедарству. Златибор и пожаревачка Морава били су богати пашњацима за тов говеди. Рогата марва је највише била на удару отимачинама турске па и устаничке војске. Крајем лета и почетком јесени 1807. марвена куга је у великој мери поморила рогату стоку. Аустријски извештаји са границе, кад год су говорили о здравственим приликама у Србији, обавештавали су и о здрављу стоке. Стока је у погледу расе поправљена кад је становништву припао знатан део Позваноглуове стоке. Војвода М. Ресавац довео је у свој крај бикове боље пасмине, те се сматра да је у Ресави гајено сименталско говече.¹⁷

III. Довоз хране из Земуна и Панчева у околени турски Београд до пада вароши и града (1804—1806)

С обзиром да Србија и пре првог устанка није била нарочити произвођач житарица, београдски гарнизон и муслиманско

становништво вароши се и раније снабдевало хлебним зрном у суседним градовима и пијацама дунавске монархије — у Земуну и Панчеву. Већ на самом почетку 1804. године Угарска дворска канцеларија писала је (20. јануара) о извозу хране за београдске Турке. Наиме, нешто раније, на молбу београдског паше и уз мишљење надлежних органа, аустријски владар је дао дозволу грчком трговцу из Земуну Сотиру Димитри да може извести 100.000 мерава пшенице, 100.000 мерава јечма, 100.000 мерава кукуруза и 2.250 центи брашна, и то уз пасош који би му се издао и уз претње веће новчане казне ако ту количину житарица и брашна не би испоручио на турску територију. У вези с тим Угарска дворска канцеларија је тражила да се да налог царско-краљевском интернунцију (амбасадору) у Цариграду да се енергично заложу код Високе Порте за даље неометано извожење стоке и свиња за клање и да се уклони забрана извоза рогате марве и оваца, која је, како се сазнало, наметнута за извоз стоке за посек из Босне.¹

После избијања устанка у београдском гарнизону и вароши било је тешко због недостатка хране, муниције и дрва, тако се одмах јавила неслога између властодржаца око заузимања ставова.² Дахије су рачунале да ће у суседним селима наћи животних намирница, те су с војском излазили у околину. Кад је Мула Јусуф (17. марта) упао у Остружницу и Железник и ту погубио неке сељаке, затекао је празна села.³ Уопште доношење хране Турцима значило је у тим недељама па и касније изражавање покорности турским господарима.⁴ Слично је тих дана било и око опкољеног Пожаревца, одакле су Турци одлазили у село Костолац, по жито, јер нису имали јестива.⁵ Чарке око Београда трајале су током целог априла, јер су нарочито јаничари настојали да се испадима из града обезбеде у погледу људске и сточне хране. Због оскудице намирница, велики број хришћанских житеља Београда био је принуђен да напусти варош.⁶ Турци су, у ствари, претпостављали да би се хришћани који су живели у Београду могли придружити Србијанцима, у случају напада ових, те су, и онако оскудевајући у животним намирницама, храну и сено извукли у тврђаву око које су копали шанчеве.⁷ Глад се у Београду још увећала кад је у град дошао Кучук Алија с најмљеном војском, јер се повећао број потрошача. Испад у околину (од којих је био већи онај 13/27. априла) завршавали су се и без позитивних резултата, јер су уста-

ници затворили воденице, поотимали кола, волове и плугове с поља. Штавише, при једном покушају београдских Турака да се (4/16. априла) пробију на једној лађи уза Саву, показало се да су стварно блокирани и са речне стране.⁸ Више се није могло рачунати на амбаре кукуруза, који су се налазили крај неких села, као на пример и у Баточини, где су 18. априла Кучук-Алију и његових 250 Турака без хране опколили 3.000 устаника.⁹

Крајем априла 1804. оскудица у Београду постала је критична, и то не само у погледу хране него и кад је реч о дрву.¹⁰ Месеца маја у Београду је владала пуна глад.¹¹ Управо у то време, крајем маја, цар у Бечу сложио се с мишљењем својих министара да би испоруке хране требало обуставити за Србију док у њој буду трајали немири. Ипак, уколико би Порта инсистирала да се одобри обустављени извоз, обећана је пријатељска предусретљивост.¹² Та забрана се није могла одржати, јер су стизале појединачне молбе. Због тога је надвојвода Карл одговорио славонској Генералној команди да може наставити да београдском паши и мухасилу дозволи куповину житарица потребних за њихову кућу, а уколико би дошло до хитнијих захтева за већим количинама, Генералној команди је дато упутство да молиоца, ма ко он био, упути на босанског пашу кога је Порта именовала арбитром. Упућивање дахија на Бећир-пашу, нешто касније, саветовао је и карловачки митрополит Стратимировић, који је изнео гледиште да београдским дахијама не треба испоручивати намирнице нити ићи на руку њиховом бекству преко аустријске територије. Чекајући пашу из Травника, дахије су наставиле да, трпећи глад, отимају по пољима рогату стоку, надајући се да ће пред Бећир-пашу изаћи српски кнезови с храном.¹³

Последње седмице месеца јуна приспео је босански везир у Шабац. Њему су одмах преко Саве упућене намирнице (хлеб, месо, пиринач, со). Кад је стигао у Београд, Бећир-паша је замолио да се снабдева у Земуну и посебно да хлеб за своју војску пече у Земуну.¹⁴ До доласка паше у Шабац, шабачки Турци су, слично београдским, трпели оскудицу у храни. Ту околност је настојао да искористи прота Матија Ненадовић, те је, пре него што дође босанска војска, наговарао Шапчане на предају, да не би трпели оскудицу. Оставши без стоке, коју су им отели устаници, шабачки Турци су прелазили преко Саве на кленачки чардак и ту се снабдевали.¹⁵ После

пашиног одласка, митровачки пуковник Стојчевић дозвољавао је да се шабачки гарнизон свакодневно снабдева намирницама.¹⁶

Током друге половине 1804. године економски контакти турског Београда и Аустрије носили су етикету Бећир-паше. Овога је као човека Порте представио у Земуну и његаја убијеног Хаци-Мустафа-паше Вели-ефендија, који се заложиио да земунска команда изда дозволу да се будући Бећир-пашин логор на Топчидеру снабде хлебом, јечмом и другим јестивом. Он је тражио да се од надвојводе Карла издејствује дозвола да се у земунским ерарским пекарама неко време пече хлеб за пашину војску. Понудио је да се одмах преко Саве и Дунава пребаци травничком намеснику неколико хиљада ока јечма што је он, Вели-ефенди, послао у Земун, и то као прву, најнужнију потребу. Порта је поново тражила да се у Аустрији ниједној од завађених страна у Србији не одобри никаква испорука намирница, муниције и сличног без изричитог залагања Бећир-паше.¹⁷

Домаћи муслимани ерлије у Београду, трпећи крајњу оскудицу, тврдили су да су њихове породице изложене недостатку свих потреба и да ће им отићи и последња пара због дахија.¹⁸ Један богати Турчин из Београда није хтео да сачека босанског гувернера, него је своју касу експедовао на земунску царинарницу, шаљући је на једну земунску трговачку кућу, плашећи се освете Србијанаца и не желећи да са осталима дели гладну судбину.¹⁹ Слично овоме, у панчевачки контумац је дошао Осман-ага (брат Мус-аге из Шапца) с намером да панчевачке трговце приволи да лиферују намирнице за дахије.²⁰

Из Палежа, 27. јула босански валија Абу Бећир-паша упутио је командујућем генералу у Банату грофу фон Соро писмо на турском језику, које се тицало снабдевања његове војске: „Пошто сам наредбом коју је султан властитом руком потписао сада одређен да доведем у ред београдске послове, стигао сам, сходно том превишњем налогу, у околину Београда и ту се улогорио. У међувремену сам написао пријатељску молбеницу Његовом Краљевском височанству надвојводи Карлу у Беч да би ми благоизволео издати дозволу и потребан пасош за свакодневну опскрбу моје сопствене пратње као и осталих мојих разних трупа — 15.000 центи брашна, 30.000 појунских мерова јечма и 10.000 појунских мерова жита да преко трговаца Ди-

митрија Ратковића, Андрије Табанције и Петра Ичка могу да накупујем у Банату и Срему. Пошто је природно и очевидно да ће док моје писмо не стигне и моја молба не буде удовољена, протећи дуже времена, све је у томе да те намирнице за издржавање овдашњих трупа треба прибавити овамо што је брже могуће. Стога сам ја, у нади да ће ми Ваша (Екселенција) итд. бити на руци док не стигне поменути пасош а уз одбитак од замољене количине жита, да засад могу, преко горе поменутих трговаца, да у Банату и околини Темишвара набавим 100.000 ока брашна и 100.000 ока јечма и да их овамо пренесем...²¹

С обзиром да је жетва 1804. године била добра и да су домаће потребе биле више него довољно покривене, нижи форуми су очекивали да ће се молби изаћи у сусрет. Уосталом, још новембра 1803. године надвојвода Јохан је са тајном Дворском и државном канцеларијом уговорио модалитете о испоруци хране турској територији, по којој је требало инсистирати да намесник Босне уједно и у готову плати испоруке жита. Цар Франц се сложио да се дозволи предаја само оне количине жита коју је тражио босански паша и то искључиво њему.²² Кад је Порта преко аустријског интернунција сазнала да је Беч пријатељски изашао у сусрет молбама Бећир-паше, ова је упадљиво и изричито молила да се испоруке жита једино обављају уз истовремено плаћање у готову. С таквим ставом Порте требало је упознати и Бећир-пашу и евентуалне заинтересоване лиферанте.²³

На неке опасности у вези с горњим треба скренути пажњу. Логор у Топчидеру који је Вели-ефендија, као изразити противник дахија поменуо, био је у ствари устанички логор, у коме је, дакле, требало да се смести и Бећир-паша као султанов пуномоћник. Двојица од тројице трговаца које је сам Бећир навео били су познати пријатељи па и снабдевачи устаника. Петар Ичко се, штавише, као базерџан-баша потписао на једној представи Карађорђа и других устаничких старешина, писаној у Топчидеру првога августа 1804. Поменута тројица земунских трговаца била су изричито поменута и у Бећир-пашиној октобарској представи, којом је молио да, преко поменуте тројице, увезе 200.000 ока (7.500 мерова) жита, исто толико јечма и 50.000 ока (1.125 центи) брашна.²⁴

Још за време Бећир-пашиног боравка у Београду, београдски намесник Сулејман-паша гледао је да регулише уредно

дотурање хране у Београд. Он је дао препоруку београдском јаничару Митиш-аги, познатој варалици (који је на лукав начин 1803. године, у друштву познатог посредника Баута, лишио имовине више царско-краљевских поданика), да му се дозволи да може у Срему и Банату накуповати веома знатну количину брашна, жита и јечма. То је учињено без знања Бећир-паше, те је овај преко свог ћехаја у земунском контумацију индицирао опрезност према варалици.²⁵

После јулске хитне испоруке хране, Бећир-паша је 20. септембра из одобрене квоте неколико пута подносио молбу за испомоћ у износу од 100.000 ока брашна и 150.000 ока јечма, на што је два дана касније добио потребне пасоше с напоменом да се и Порта сложила с тим да се цена хране сваке испоруке одмах плати у готовом. Наредних дана Бећир-паша је у више махова поставио писмени захтев да се београдски гувернер Сулејман-паша снабдева намирницама. Барон Давидовић, генерал у Петроварадину, сматрао је да само од Бећир-паше зависи хоће ли он део њему одобреног контингента уступити новом београдском паши. Сулејман-паша се и сам јавио аустријским пограничним властима, приказавши им на убедљив начин оскудицу која је у Београду владала у погледу животних намирница. Према њему, пасош који је издат у корист Бећир-паше, једва да је задовољавао снабдевање босанских трупа, крцалија и пратње босанског везира у београдској тврђави. У Београду је, међутим, било још неколико хиљада тамошњих становника који су од месног паше тражили хлеб, бојећи се наступајуће зиме, кад смрзавањем Дунава београдско становништво не би имало где да набави довољне залихе брашна, жита и јечма. Новим писмом на надвојводу Карла Сулејман-паша је молио да се банатској Генералној команди пошаље пасош са дозволом да може у Банату примити за Београд 20.000 мерова жита, 10.000 мерова јечма и 10.000 центи брашна. Пошто је од квоте одобрене Бећир-паши остало још 2.392 центе брашна и 930 мерова јечма, барон Женејн сматрао је да ће се и Сулејман-паши моћи пружити потпора.²⁶

Надвојвода Карло у писму заповеднику славонске Генералне команде барону Женејну прихватио је наводе Сулејман-пашине представке да му се одобри извоз, али у границама раније Бећир-пашине квоте (15.000 центи брашна, 10.000 мерова жита, 30.000 мерова јечма). Штавише, дао је налог славонској Генералној команди да у

његово име одговори Сулејман-паши да је један од њему најважнијих послова да све тешње склапа суседско пријатељство са пограничним султановим покрајинама. За време немирних догађаја у Србији, управо је требало да пружи доказе да излази у сусрет жељама Порте, тј. да обезбеди потребе у храни београдског становништва. Уколико би после исцрпљивања поменуте квоте било нових молби босанског валије, барон Женејн је требало да се споразуме са банатском Генералном командом о залихама хране која постоји у банатској граници.²⁷ Тако је већ 1804. године снабдевање Србије повезано с политиком добрих односа Аустрије и Порте.²⁷

Већ у првој декади новембра опет је у Београду владала несташица намирница, те су крцалије тражиле начина да ту нађу излаз, и то упадајући одредима у суседна села.²⁸ Оскудица у храни поново је изазвала јаче незадовољство Турака грађана према крцалијама, али је изазвала и нереде међу самим војницима — најамницима. Шест стотина Арбанаса, наиме, побунило се, те заузело разне положаје у граду, тражећи да им Халил Гушанцали исплати дужну плату. Овај се, са 400 верних војника и с нешто дахијских присталица, повукао у тврђаву. Ту би он скапао са својим људима да није добијао храну из Аустрије. То је било последњих дана 1804, или првих дана 1805. године.²⁹

Током десетак првих недеља 1805. године недостатак животних намирница утицао је и даље на раздор међу Турцима у Београду. У дијалогу око захтева крцалија Бећир-паша, својим доласком, ништа није могао допринети (једино што је изradio да притиче храна), па, кад се поново осетила глад, међу крцалијама се јавила идеја да се са остатком хране затворе у тврђави и да одатле предузму испад према Земуну како би дошли до новог јестива.³⁰ Невољу, да она не би добила тежину из прошле године, могла су да уклоне три чиниоца: а) суседна Аустрија дозволом извоза хране, б) устаници прећутном сагласношћу да сељаци односе намирнице у Београд и в) Порта својом интервенцијом у Бечу. Првих недеља 1805. године неки земунски трговци па и један пекар извезли су у Београд, с пасошем или без њега, мање количине брашна (на пример, Димитрије Братоглић свега нешто више од 5.200 ока брашна). Земунском магистрату је и то изгледало много, те је (16. марта) опоменуо Тридесетничарски и Контумацки уред да буду мање издашни у издавању дозвола за извоз животних намирница у Београд.³¹

Смирење београдских Турака могло се ипак осетити тек пре средине марта 1805. и то због тога што су српски сељаци свакодневно почели износити на продају животно намирнице. Тиме је умањена опасност испада из Београда у околна села.³² Што се тиче Порте, заједно са тужбом аустријском интернунцију због учешћа царског капетана Радича Петровића у српском устанку, изражена је жеља да ће на граници настати мир и ред и да ће се успоставити трговински промет. Султанов министар је поново подсетио представника Беча да се никаква испорука хране у Београд не врши без истовременог плаћања, свакако зато да се Порти касније не би поднео какав рачун. Било је јасно да би не само Порти него и Бечу највише одговарало да поново завлада мир у Србији и да се изнова тргује.³³ Имајући искуства са пограничним Турцима, надлежни аустријски форуми нису хитали да нахране несложне Београђане. Надвојвода Карл је (18. марта) питао за мишљење Државну канцеларију хоће ли се у погледу извоза хране у Србију поступати тако да Бећир-паша поставља захтеве сагласно и жељама Порте.³⁴ Изгледа да је Аустрија помагала храном Халила Гушанац-алију и његове крџалије у тврђави, како не би били приморани да се предају Србима, односно како ови не би дошли у посед Београда.³⁵ Због тога су устаничке старешине у писму (од 27. марта) којим су се обратили надвојводи Карлу, тражећи његову заштиту, осврнули и на Гушанца и Тосун-дахију у Београду који су, држећи магацине, писмима позивали Арбанасе да им укажу помоћ; постајала је, наиме, бојазан међу устаницима од још већих експреса од стране оних у београдској тврђави.³⁶

Трећег јуна Сулејман-паша обратио се барону Женејну у Петроварадину с молбом да се београдским Турцима дозволи куповина хране на аустријској страни; при томе је инсистирао да га, због кратког боравка на граници (највише још месец дана), треба сматрати гостом царских пограничних власти. Паша је тражио да се што хитније дозволи земунском трговцу Димитрију Ратковићу да за њега и његове људе испоручи за Београд 80.000 ока брашна и 60.000 ока јечма. Представник султанов у Београду тврдио је да има брашна за свега још два дана. Извештавајући Ратни савет о тој Сулејман-пашиној представи, барон Женејн је подсетио да је овај паша стварни гувернер Београда и да Абу-Бећир-паша неће долазити у Београд,

јер је добио ново опредељење; због тога се више не могу очекивати Бећир-пашини захтеви, те 80.000 ока брашна и 60.000 ока јечма треба испоручити, јер је нешто неизвезених житарица остало из квоте годишну дана раније одобрене босанском валији. Коначан предлог је био да се Сулејман-паша, док за новог намесника Србије не дође из Ниша Хафис-паша, испоручи по 1.000 центи брашна и јечма.³⁷ Министар гроф Кобенцл је прихватио предлог који је преполовио количину тражену од Сулејман-паше и изразио мишљење да се, ако се потврди Хафис-пашино именовање за београдског намесника, на овога примени начело одређено у вези с Бећир-пашом, тј. да му се испоручује храна на његов директан захтев, уз спремно плаћање у лотовом. За Беч је било важно да храну с њихове стране добија само човек који ужива неподељено поверење Порте, па се очекивало да ће и доласком Хафис-паше, као некад Абу-Бећира, у Београду бити обнародован султанов ферман о инсталацији, дужностима и томе слично.³⁸

Првих дана јуна, управо у време када се Сулејман-паша обратио писмом генералу у Петроварадину, постигнут је и један споразум између устаничких старешина и Гушанца. Према њему Турци су појединачно могли долазити у суседна српска села да би ту купили намирнице.³⁹ Овај договор није био дуго на снази, јер кад је султан наредио околним пашама да се спремају да крену на Србију, и Гушанац у Београду се почео друкчије понашати према Србима. Ови су ускратили куповину хране, и опсађено становништво Београда поново се суочило са ужасима глади.⁴⁰

Због насталих околности, смењени Сулејман-паша морао се поново, првог августа 1805. обратити барону Женејну једним искићеним писмом, у коме је показао да му је јасно зашто су га моћни прекосавски суседи игнорисали. Писмо је гласило:

„Мудрој увиђавности Ваше Екселенције никако неће промаћи, као што је сваком човеку који расуђује јасно, да на основу постојећег уговора на граници треба да се упражњава добросуседство и да се узајамно чине пријатељске услуге. Пошто се београдска област граничи са царско-краљевским државама и пошто је набављање житарица и животних намирница потребних за свакодневно издржавање и исхрану официра, становника и сиромашних људи који се налазе у овој тврђави као и за опскрбу наше пратње и наших

трупа из других области увек било скопчано с највећим тешкоћама и препрекама, били смо стога приморани да то жито купујемо од царско-краљевских трговаца. Моји претходници, поштовани везири, увек су о тим околностима обавештавали Високу Порту, чиме је тада пријатељство које је владало између двају дворова било још појачано и увек се настављало, у складу с тим пријатељским савезима и дужностима који су за нас из тога произлазиле, да се с највећом марљивошћу испуњавају дужности искреног пријатељства и доброг суседства.

„Иако сам сада сазнао да ми је намесништво Београда и Смедерева одузето и додељено неком другом заповеднику, ипак постоји султански ферман на основу кога сам обавезан да до доласка мог наследника останем у Београду као и досад и да најревносније обављам послове овдашње тврђаве и земље. Пошто је пак од свих мојих дужности најважније свакодневно снабдевање и исхрана сиромашних житеља Београда, а у овој тврђави сада влада оштра оскудица свих врста животних намирница, најусрдније молим Вашу Екселенцију и преклињем Ваше милосрђе да код Вашег високог двора издејствујете, да бисте нас испомогли у нашој невољи, дозволу да могу од царско-краљевског трговца Димитрија Ратковића (друкчије Марковића) купити количину од 600.000 ока разних житарица, јечма и брашна што је још крајње потребно до доласка мог наследника, којом пријатељском услугом ће ми Ваша Екселенција учинити највеће добротинство, примерно односима између двају дворова.”

Барон Женејн предложио је Ратном савету да се Сулејман-паши дозволи куповина половине тражене количине. У исто време, на основу обавештења Генералне команде у Банату, обавестио је надлежне да је паша већ превезао преосталу количину брашна из квоте Бећир-пашине и да је претекло још само нешто јечма. На основу мишљења грофа Баје-Латура, имајући у виду добру жетву и околност да домаће снабдевање не би било угрожено, цар се сложио да Сулејман-паша извезе 6.750 центи (300.000 ока) брашна.⁴¹

Порта је крајем октобра потврдила свој стари став у погледу снабдевања београдског гарнизона јестивом из суседне Хабсбуршке монархије. Реис-ефендија (министар спољних послова) пренео је интернунцију молбу Порте да се, у складу са добросуседским односима, изврши испорука хране београдској посади, али уз две

изричите клаузуле: а) да се поменуте испоруке одобравају само уз исплату у готову, и б) да се храна испоручује у малим количинама. Овај други услов затражен је као мера предострожности, како би се предупредиле неугодне рекламације око плаћања, али и да се београдским Турцима онемогући да гомилањем залиха имају пуне магацине.⁴²

Месец дана раније, 27. октобра, смедеревски Турци су се споразумели с Карађорђејем да за слободан излаз из града изврше предају места. Овом је претходила појачана опсада и напад Србијанаца средином месеца, после чега су се Турци са покретним добром и стоком повукли у тврђаву. Како их је доста изгнуло, а нарочито због оскудице и у храни и у муницији, дошли су до закључка да се неће моћи одржати. Такав страх је завладао и Београдом, јер би се доласком зиме још отежало снабдевање.⁴³

Земунска архивска грађа показује да су мање количине брашна и жита стизале у Београд и крајем 1805. године. На пример, земунски трговац Димитрије Братоглић добио је, месеца новембра, дозволу да извезе 8.000 ока брашна у Београд. Било је и шверца: земунски трговац Тодор Белић је на једној лађи примио жито од капетана у Градачцу, те је то босанско жито превезао у Београд, без обзира на забрану, чиме се изложио опасности да од Србијанаца буде заустављен, злостављан и уморен.⁴⁴

Одмеравање добросуседских односа и тактичко поступање Порте према самовољним београдским Турцима било је нагло а грубо нарушено једним ексцесом упаничених Београђана. Седамнаестог децембра 1805. Турци су око 14 часова на коњима масовно изашли из Београда на брдо Врачар, затим су у највећем галопу узводно поред Београда дошли до бившег дунавског моста (из времена последњег рата), те су ту дочекали брод земунског трговца Стерије Пуља, који је пловио на србијанску страну, крчат ерарским житом. Још за дана ти Турци су успели да брод довуку испод доњег града. У току ноћи београдски Турци су, према првим информацијама, тако учинили још са три лађе, од којих је једна (царска) била натоварена бачвама брашна, а друге две, покривене, житарицама, све три насилно одузете на Сави. Поменуте четири лађе нашле су се на пловидби пред Београдом, јер је према наредби виших инстанци требало да се у Панчеву сакупљене житарице што хитније транс-

портују за потребе војске у Славонски Брод и Осиек. У том циљу власницима бродова издато је наређење да се већ натовареним бродовима крену ка местима опредељења. Лађа Стерије Пуља отпловила је за Брод, натоварена са 10.488 мерава зрневља за стоку. Због велике хитности нису ангажоване две панчевачке лађе за 18. децембар, него су 17. из Земуна упућене две приватне лађе а потом и две ерарске лађе с брашном и житом. Код Аде Циганлије Турци су насилно зауставили брод Стерије Пуља, те су га упутили недалеко куле Небојшине и тамо истоварили. Потом су наводно у подне одузели и друге четири лађе и одвукли под Београд. Претила је опасност да дигне сидра код Панчева и лађа грчких трговаца браће Бачи. Предузимајући мере да до тога не дође, један од браће је писао: „Ја већ знам шта ће мангупи одговорити: они ће рећи да им је жито потребно да би заштитили царску тврђаву од разбојника, а што се тиче плаћања, оставиће можда облигацију на земљу.”⁴⁵

Извештај земунског пуковника Томерлина био је нешто прецизнији. Укупно је узето, према њему, четири лађе, и то лађа Стерије Пуља 17. децембра око 17 часова и лађа земунског трговца Анастаса Дијамандија, са ерарским брашном, затим лађа Земунца Андрије Табанчића с кукурузом и једног трговца из Костајнице са житом 18. децембра око 4 часа изјутра. Лађа Стерије Пуља кренула је из Панчева, натоварена с 10.500 мерава ерарског јечма и зоби и са 5.250 пломбираних ерарских цакова. Кад је стигла испод Београда, Турци су је зауставили пред Бежанијском адицом; у казамате затворили су 35 људи који су теглили лађу и 10 чланова бродске посаде са панчевачким санитетским спроводником. Три друге лађе запленили су на тај начин што су пресекли ужад којима су биле везане на Бежанијској адици, те су лађарске момке приморали да са бродовима отплове за Београд. Оријентални тумач у Земуну 18. децембра упућен је крцалијском старешини Халилу Гушанац-Алији, пошто је овај београдског намесника Сулејман-пашу потпуно искључио из сваке надлежности и држао га затвореног. Гушанац је објаснио да су се његови људи решили на отимање лађа зато што су имали залиха још само за три дана, те стога никако неће вратити одузето жито и брашно. До отимачине је дошло и зато што немају новца, а Аустријанци неће ништа да им испоруче без моментане исплате у готову. Чувши да су две лађе вукле ерарску храну, Гушанац је

изјавио да је ситуација утолико боља, јер ће два царска двора ствар међу собом већ средити. Око истовара на платоу изван Београда налазило се на стражи 300 Турака, међу којима и сам Халил Гушанац-Али.⁴⁶

Гушанац је лаконски објаснио земунском преводиоцу да су београдски Турци „чврсто убеђени да ће се царски немачки двор већ нагодити са отоманском Портом око цене тих одузетих животних намирница, пошто је тиме спасен живот неколико хиљада људи, свих становника Београда; да је, коначно, правично да се Београђанима тај корак прогледа кроз прсте, пошто се на њихове очи Србијанцима довозе велике залихе животних намирница, па чак и прах и олово, којим они убијају њихову браћу по вери”. Србијанци, којима је било познато да је у Београду било хране за само још неколико дана, запретили су да ће опсести град, а град је суланов и њима је и јаничарима, поверено да га чувају. Та одбрана била је могућа једино одузимањем поменутих четири лађе. Кад је преводилац објаснио да отимачине нису начин поготову што је гувернеру увек одобрен извоз хране кад ју је тражио, Турци су повикали: „Са царске стране нам се увек мере намирнице на фунте — кад тражимо 8.000 мерава, одобрава нам се толико ока, а само за трупе у Београду потребно је преко 2.000 ока дневно; поред тога, зрневље се испоручује само за готов новац, а београдски Турци више пара немају, пошто су распродали сву своју одећу и другу имовину само да би набавили хлеба.”⁴⁷ Кад је 19. децембра прешао у Београд и панчевачки заповедник потпуковник Поповић, београдски паша му је у тврђави саопштио да је одобрио подухват, уздајући се у добро пријатељство са Аустријом, да ће испражњене лађе вратити и да ће платити жито кад оно буде премерено и кад му буде саопштена цена.⁴⁸

О очајном стању у београдској тврђави, због којега су се београдски Турци одлучили да отимају зрнасту храну намењену пријатељској аустријској војсци, сведочио је и писмо Сулејман-паше и других београдских Турака. Према њима, главни разлог беде у граду били су српски бунтовници, који су већ годину дана држали затворене реке Саву и Дунав, убијајући трговце на пропутовању и отимајући свима новац, иметак и оружје. У тим условима београдска тврђава се није могла снабдевати јестивом из Босне и Видина, па је једини извор постала веза са Аустријом. Земунски трговац Димитрије Ратко-

вић се уговором обавезао да с времена на време испоручује жито у Београд, али је он стално задржавао испоруку, а друге трговце је спречавао да се укључе у добављање зрневља. Турци су најзад сазнали да он одржава сталне контакте са Србијанцима и да је овима, и то непрестано и без прекида, слао не само животне намирнице него и муницију и обезбеђивао друге ратне потребе. Лажна обећања и изговори Ратковићеви били су непосредни узрок да су се војници и грађани у Београду налазили на ивици гладне смрти.⁴⁹

Прва последица поменуте отимачине житних лађа могла се предвидети: била је то забрана извоза зрневља у Србију, коју је прогласила генерална команда банатског дела границе у Темишвару. Уосталом, у том моменту (25. децембар) београдски гувернер је био дужан знатну своту (4.000 гроша) панчевачком трговцу Стојану Миленковићу, коју није исплаћивао. Остало је да за последње догађаје са житарицама и за дугове београдских Турака интервенише царско-краљевски интернунције (посланик) у Цариграду.⁶⁰ Аустријски министар спољних послова, гроф Стадион, дао је упутства представнику двојне монархије на Порти да одбије молбу Порте да аустријска страна снабде београдски гарнизон храном; при томе је био свестан опасности које би могле настати због очаја изгладнелих. Султанова влада је још крајем априла 1806. године одбијала да наплати штету коју су начинили београдски Турци отимањем аустријских лађа. Због тога су се у Бечу јављала гледишта да царске власти треба силом да изврше наплату, те су у вези с тим Славонска и Банатска генерална команда добиле и директиве.⁵¹ Та штета је укупно износила 83.125 форинти и 22 круне на 2.029 центи и 35 фунти корисног брашна, 3.428 мерава јечма, 10.070 мерава овса, 5.244 цакова и друге амбалаже.⁵²

Малог промета робе између аустријског граничног појаса и Београда било је већ крајем јануара 1806. Но, иако је трговина почела да се поново успоставља, беда у Београду је и даље била изразита. Разуме се, главни разлог за ту појаву није требало тражити у сметњама слободној циркулацији добара, него у чињеници да Турци у Србији нису имали шта мењати ни чиме плаћати, јер је на територији коју су још држали престала земљорадња, па и свака друга привредна делатност.⁵³ Фебруара 1806. издат је пасош за прелаз у Београд Ђорђу Паунковићу, трговцу из Карловаца. Но већ 11. марта полицијски уред у Зе-

муну молио је градски магистрат да предузме мере да се спречи извоз животних намирница у Београд, јер је претила опасност од великог поскупљења у Земуну.⁵⁴ Београдски и шабачки Турци су, ипак, главну наду полагали у довоз хране и муниције из Босне, али ту су устаничка пресретања на Сави представљала непробојну баријеру.⁵⁵ Турцима у Београду и Шапцу остало је само да до хране долазе пљачком, приликом испада у околину.⁵⁶

Почетком маја београдски паша поднео је аустријским властима хитан захтев да му се изда помоћ у намирницама и то у виду позајмице, уз просту признаницу. Генерална дирекција границе ставила је, у вези с тим, до знања Словенској генералној команди да, сходно ранијим инструкцијама, дозвољава извоз житарица за Београд само уз плаћање у готову, а да се страже према Београду довољно појачају, да би могле да одбију евентуални напад Турака. Што се тиче накнаде за децембарску отимачину житних лађа, саопштено је да њу треба узети од имовине првака у Београду, односно да треба обуставити промет док се они не принуде да понуде накнаду.⁵⁷ Те мере нису биле само израз рутинске педантерије, јер су београдски Турци, у крајњој беди, пошто поред хлеба нису имали ни новца, јавно претили да ће насилно одузети намирнице од аустријских поданика, хватајући лађе. Чак је у Београду припреман одред (од 2.500 људи), који је требало да се утврди у неком селу између Београда и Шапца, где би насилно долазио до хране.⁵⁸

Прави односи у проблему снабдевања београдских и шабачких Турака 1806. године показани су пред жетву, у лето те године. Главна невоља се заиста налазила у томе што гарнизони нису имали готовог новца да исплате преузето јестиво, јер су аустријске власти пропуштале мање количине хране, и то још месеца маја. Ако су у Земуну, месец дана касније, одбијале поједине трговце који су подносили молбу да извозе жито, то нису чинили због Турака.⁵⁹ Двадесет деветог маја три србијанске броднице покушале су да ухвате земунску лађу која је преносила брашно, но снажно су одбијени од турске посаде која се налазила на лађи.⁶⁰ За разлику од аустријских виших команди, које су морале да воде рачуна и о државној политици, приватни трговци, уз прећутно одобравање локалних војних власти, никаквих обзира нису имали ако је била у питању добра зарада.

Снабдевање београдских и шабачких Турака месеца јуна 1806. стекло је реперкусијом и на плану србијанско-аустријских односа, јер су устаничке вође захтевале да се њихови војни планови не кваре дотурањем хране поменутиим гарнизонима. Из логора на Врачару Карађорђе је (4. јуна) за Халила Гушанцалију рекао да је главни узрок проливања крви и заустављања трговачког саобраћаја, те је молио надвојводу Карла да помогне Србима у протеривању из Београда Гушанца, који и самог пашу држи у узама. На ту претећу молбу, са аустријске стране је припремљен одговор који је указивао на политику Беча да се држи строгог неутралитета, уз ограничено слање намирница у Београд.⁶¹ Темичварски генерал Дука (иначе родом Србин) није сматрао да београдском гарнизону (од 600 крџалија и 2.000 Турака способних за оружје) прети стварна опасност од Србијанаца, с обзиром да ови нису имали бојну комору, а у погледу исхране су и сами зависили од Земуна.⁶² Седмицу дана после Карађорђеове поруке стигла је у Петроварадин, седиште Славонске генералне команде, и хитна представка устаничких заповедника из околине Шапца. Из Мачве је тражено да се трговцу Клименту Никићу из села Никинаца не дозволи да пренесе у Шабац 600 центи брашна и 400 мерава јечма, с обзиром да се очекивало да ће се шабачки Турци предати Србијанцима, налазећи се у крајњој оскудици животних намирница. Заповедник Славонске генералне команде, барон Женејн, био је мишљења да се са усвојеним начелом неутралности не би косила пракса да се гарнизону у Шапцу испоручују мање количине хране, и то по геслу „плати па носи“.

Пред жетву 1806. је и према Београду примењиван принцип о дотурању мањих количина скробне хране, уз плаћање у готову. На пример, средином јуна две лађе натоварене џаковима брашна из Петроварадина довучене су у Београд. Међутим, само од воде и хлеба се не живи. Посада је добијала сасвим мало меса, јер оно мало крава што су имали, чували су за млеко. Овце су скоро све поклане. Оскудица се нарочито осећала у редовима сиромашног света, који не само што није имао резерви у новцу, него ништа није могао ни да заради, како би се прехрањивао. Крајем јуна, кад је Карађорђе очекивао да ће се шабачки Турци предати, и да ће после устаници извршити јуриш на Београд, стање исхране београдског гарнизона се поправило набавкама из Земуна. Штавише, и стоке за клање је било у знатној количини,

и она је сваког дана слата на страни Водене вароши и испред утврђења, под заштитом топова на Дунаву. Помоћ у намирницама вршена је, наводно, по споразуму царског и султановог двора, и једина је тешкоћа била у томе што Турци нису располагали довољном количином готовине. Да би дошли до новца, били су присиљени да коње и ствари од вредности продају у Земуну. Залиха муниције у Београду била је врло знатна.⁶⁴

Док је Државна канцеларија у Бечу примила сугестију да се румелијском валији и сераскеру Ибрахиму не изађе у сусрет молби да му се обезбеди неодређена испомоћ у храни за Београд, и то док се не исплати одштета за лађе отете децембра 1805, један чешки студент, који је прешао у Србију, лако је по повратку у Аустрију, на саслушању могао констатовати како је паша у Београду добио из прека помоћ од 100.000 ока брашна.⁶⁵ Када су се београдски паша и намесник Румелије обраћали Славонској и Банатској генералној команди да им се омогући набавка жита, одговарано им је да им се то дозвољава уз плаћање у готову и пошто се измири штета са четири лађе натоварене ерарским јестивом, насилно отете. То је мишљење заступао и аустријски министар спољних послова у инструкцији интернунцију на Порти 1. августа: „Но да би се избегла сва погрешна тумачења или неосноване претпоставке о евентуалној нашој намери да ометамо турске операције против Србијанаца, чему би могла дати повода претходна одлука, на овдашњи захтев је поново дотичним заповедницима преко Дворског ратног савета стављено до знања да поменутом намеснику Румелије и гувернеру Београда разјасне да се царско-краљевски двор, дакако, неће устручавати да предусретљиво пристане на тражену испомоћ у житу, чим буде дата, досад још ненамирена накнада, и да, према томе, само од њих зависи да њихове обостране жеље пре или после виде испуњене.“⁶⁶ Дакле, у једној сложеној војничкој ситуацији, Аустријанци су гледали пре свега свој финансијски интерес.

Да би се олакшало тешко стање у београдском и шабачком гарнизону, из ових су чињени испади Турака у околину пљачке ради, што је комбиновано са упућивањем каравана с храном или с војним појачањима из Босне, која су имала да довуку плен и стоку и омогуће довлачење зрневља. После покушаја излажења из Београда уследило је, на пример, у последњој декади јула, српско бомбардовање града. Караван с на-

мирницама за турске трупе пао је, одмах затим, у руке устаника.⁶⁷ Слично је 26. августа пошло ка Шапцу 400 босанских Муслимана, но били су дочекани од одреда поп-Луке Лазаревића у планинском пределу, те су делом побијени а делом растерани. У то време 2.000 Турака из Шапца опљачкало је Мачву, те су се са 2.000 говеда и другом пљачком спремали да пређу у Босну, идући у сусрет поменутој групи од 400 Босанаца. На основу нечије доставе, 3—4 хиљаде Србијанаца дочекало је шабачке Турке у заседи, те су ови тешко потучени, оставивши 500 погинулих и сав плен, спасавајући се бекством и скачући у Саву.⁶⁸

Овим исходом под Шапцем одложена је предаја града а Шапчани су, поред Београђана, такође почели да јаче узнемирују суседне аустријске војне команданте у вези са зрнастом храном. Крајем августа, приликом обиласка кордона, заповедник Славонске генералне команде примио је молбу шабачког команданта Хасан-паше, који је тражио неколико стотина хиљада ока брашна и јечма уз плаћање у готову. Фелдмаршал лајтнант Женејн предложио је надвојводи Лудвигу да се Шапцу дозволи испорука 6.000 центи брашна и исто толико мерова јечма за готов новац и уз изричит услов да од тога ништа не оде београдским Турцима. Поменута молба упућена је аустријском суверену. У међувремену генерал Женејн је примио наређење да и даље блокира извоз хране у Београд, мада је било јасно да ту влада крајња оскудица. То је наређено „делом због још неисплаћене накнаде за насилно одузето ерарско и приватно жито а делом из посебног разлога, што је према изјави од ц. кр. интернунција у Цариграду која је овамо прispела, Порта поставила услов да се без њене интервенције ништа не испоручује турским командантима”. Барон Женејн на састанку који је тражио босански намесник требало је да расправи и о молби Хасан-паше, и то тако да напомене да још никако није извршена накнада за отимачину државног и приватног зрневља од стране београдских Турака.⁶⁹ Спора аустријска бирократија издала је Хасан-паши дозволу да из Кленка извезе 6.000 центи брашна и исто толико мерова јечма тек децембра 1806. Међутим, док то није извршено, снабдевање Шапца било је потпуно обезбеђено од стране Аустријанаца, јер је Шапчанима редовно предавана дневна квота од 4.000 ока брашна или толико хлеба и одговарајућа количина јечма.⁷⁰ Тако је у доба, кад је отво-

рено постављено питање предаје шабачког утврђивања и са турске стране, Аустрија преузела улогу интенданта турске посаде.

Иако је Београд у исто време трпео званичну немилост због ненамиреног дуговања аустријским властима и власницима за отето жито (те је чак септембра 1806. наређено земунском 30-ничарском уреду да спречи сваки извоз зрневља у иностранство⁷¹) ипак је гледано кроз прсте Земунцима који су храну шверцовали у суседну тврђаву. У турском логору опкољеног Београда ока пшеничног брашна плаћана је крајем августа већ три цванцика.⁷² Никакво српско осећање није могло спречити земунске Србе да се у таквој конјунктури одрекну кријумчарења. Сапунџија Јован Калајић, на пример, средином августа је кришом пребацио београдским Турцима 1.000 ока и још двоја кола брашна. Калајић је стекао и пасош за неометани извоз 100.000 ока брашна у Београд, те у вези с тим дошао у сукоб са својим ортаком, земунским трговцем Милосавом Јовановићем, коме није хтео ништа да уступи од пасошке квоте. Због учесталог нелегалног извоза, Земунски магистрат је (22. августа) дао упутства полицијском уреду како треба да поступи са кријумчарима.⁷³

Почетком септембра дописници листова најпре су јавили да устаници настоје да Београд принуде на предају, одузимајући му или уништавајући му све изворе снабдевања. Ширене су вести и о узалудним покушајима београдског заповедника да набави намирнице из Аустрије, наводно уз плаћање двоструке цене. Лансиране су и бесмислице о одласку једног одреда из Београда за Оршаву аустријском територијом и уз аустријску војну пратњу. Но, у последњој седмици септембра дописници страних листова у Земуну располагали су податком да аустријске граничне трупе не спречавају прелазак изасланика зараћеним странама ради куповине намирница и стоке на угарској територији, мада су у том смислу постојале одређене одлуке бечког двора.⁷⁴ Извештачи, у ствари, нису били до краја обавештени, јер када је београдски гувернер Сулејман-паша обновио захтев за 200.000 ока брашна и јечма, без обзира на питање накнаде, још месеца септембра одобрен му је извоз извесне количине жита, и то као — помоћ.⁷⁵

Иницијативу да се Турцима одобри извоз житарица у мањим количинама дао је темишварски генерал Дука, својом представком од 21. септембра. Његов први разлог био је да је година била благословена. Бечки војни шефови су се с тим сложили,

те су тражили да се темишварском генералу дозволи да одобри извоз 6.000 центи брашна или 9.000 мерова пшенице и јечма, и то тако да се свакој банатској пијаци одобри максимална недељна квота и да се строго мотри да се не извезе већа количина, нарочито од стране београдских Турака.⁷⁶ Генерал у Петроварадину, барон Женејн, био је мање предусретљив према београдским Турцима него његов темишварски колега, иначе родом Србин. Када му се, 2. октобра, Сулејман-паша обратио пријатељским писмом, тражећи помоћ од 1.000 грла оваца, Женејн му је, не чекајући више директиве, скренуо пажњу да одговор о исплати накнаде још није примио, мада је, у више наврата на хитне представке, пружана нова испомоћ у разним животним намирницама.⁷⁷

Тиме је, почетком октобра 1806, поново отворено питање накнаде за отето зрневље. На тражени одговор Сулејман паша је Женејну одмах одговорио, пишући му и следеће: „Пошто Ваша Екселенција захтева од мене да поново одговорим, морам Вашој Екселенцији, скренути пажњу на то да ви и сами морате бити свесни колико сам мало сада у стању да пружим накнаду за оне тада из невоље одузете животне намирнице. Кад пак, с божјом помоћи, како ће се у најкраћем року по свој прилици догодити, буде у овдашњи крај стигао, за довршење и окончање свих овдашњих послова од Порте опуномоћен и против српских бунтовника упућен војсковођа и намесник Румелије Ибрахим-паша, ја ћу се нарочито потрудити да ствар накнаде за жито пре свих других потребних послова, у сагласности са свим овдашњим властима, ставим на душу поменутом господину гувернеру Румелије те ће она тада, уз божју помоћ, извесно бити окончана и изравната на прихватљих и задовољавајући начин.“⁷⁸

Барон Женејн и други аустријски команданти и државници су питање пуног снабдевања турског гарнизона у Београду везивали и за питање држања Порте према Халилу Гушанац-алији, коме је изрекла смртну казну. Уосталом, неки високи османлијски функционери (као Хусрев Мехмед) су истицали да је отмицу житних лађа крајем 1805. године организовао злогласни Гушанац, који је приграбио сву власт у Београду а тамошњег пашу држао као затвореника под строгим надзором и био је, наводно, главни узрок што српски немири већ одавно нису били угушени. Ипак, могла су се од стране Порти верних људи (као од Дервиш ефендије) чути и

друкчија мишљења: да се не допусти да због једног јединог опаког човека толике стотине сиромашних и недужних гладују, те да се ипак допусти да се становницима Београда с времена на време дотуре животне намирнице. Барон Женејн је рачунао да ће приспели мухасил такође поднети молбу да се даје помоћ у јестиву, те је обавестио надвојводу Лудвига да, с времена на време, треба да дозволи како београдским Турцима тако и Србима да извезу хране, како би се спречили даљи ексцеси, а и да сам Женејн не би дошао у неугодан положај.⁷⁹ Надвојвода Лудвиг био је, међутим, строжи према стању прехране у Београду, мада је мухасим заиста поднео поменуто молбу. Он је то образложио не само даљим затезањем београдских Турака да плате накнаду, него и зато што се Сулејман-паша пред аустријским преводиоцем (крајем октобра) изразио да је он за своје људе довољно снабдевен брашном, али да Халил-ага Гушанц-али не дозвољава да се брашно даје оскуднима већ ово скупља за своје залихе у горњем граду. Најзад, Порта је себи придржала право да се без њене интервенције ништа не испоручује турским пограничним заповедницима.⁸⁰

Ствар се изменила кад је интернунције из Цариграда, почетком новембра, затражио од генерала Женејна да притекне храном у помоћ београдској посади. Он је то учинио на интервенцију реис ефендије, који је за испоруку 6.000 кила пшенице и 5.000 кила јечма Београду обећао исплату из касе тзв. нових дажбина султанске ризнице, и то чим интернунције буде поднео признаницу београдских власти о примљеној количини зрневља, према београдским текућим ценама. Кад је интернунције у поменутом разговору поменуо реис-ефендији наплату насилно отетог жита 1805. године, овај је дао на знање да се Порта опире да преузме дуг који се тиче београдског гувернера, и да би чак у случају да жели да плати тај дуг морала најпре да од београдских власти добије прописну изјаву о вредности тога зрневља по ондашњим курентним ценама. Због тога је интернунције тражио да Женејн од београдског муле или кадије прибави судско сведочанство („иљам“) с тачно назначеним износом количине и цене. Бечка влада и двор одмах су извукли стару процену о вредности отетог жита — 83.125 форинти и 22 крајцаре, помињући и неке мање своте (15.948 фор. и 5 кр.) на рачун београдског паше на име учињених штета.⁸¹

У другој половини новембра 1806. пред аустријске државнике показала се као сасвим могућа евентуалност да се београдска тврђава нађе у рукама Србијанаца, што се у Бечу никако није желело. Тако је и политика затезања са одашиљањем већих количина житарица Београду, да би се извукла наплата за отето зрневље, морала бити замењена политиком отворене помоћи турског одржавања у важној пограничној тврђави. Ево како је ствар образложена Ратном савету у Бечу: „Пошто би одржавање београдске тврђаве у њеном садашњем стању или пак убрзање предаје те тврђаве могло да повуче за собом сасвим различите последице по интерес аустријске монархије, моје је немеродавно мишљење да у тим околностима када је оскудица у животним намирницама достигла у Београду врхунац, те стога убрзано мора да дође до предаје тврђаве, требало гледати на резултат само према принципима усвојеним на превишњем месту и по њима се управљати. Јер иако је и досад примењивана најстрожа неутралност према Турцима и према Србијанцима, ипак су за аустријску монархију тај догађај и ова епоха и сувише важни у случају да Београд буде приморан на предају. Стога ако је корисније да се тврђава још и даље одржи, морало би се, без обзира на раније екцесе давати тврђави довољна испомоћ у намирницама уз плаћање у готову. Ако би пак повољнија била скоро предаја тврђаве, не би се смеле ни најмање количине намирница испоручивати. Београд је у садашњим оклоностима и сувише значајна тачка на аустријској граници да би њену судбину требало препустити пуком случају када би последице по аустријску монархију могле бити тако проблематичне.” Кад је састављач овог „мишљења” (барон Мајер) добио обавештење од Граничног департмана под надвојводом Лудвигом да се Турцима не може одобрити испорука траженог жита док не исплате накнаду бар за две отете лађе, он је протествовао.⁸²

Надвојвода Лудвиг био је, међутим, усамљен у тако „тесном” држању према питању претходне наплате накнаде. Он је још 8. новембра примио мишљење генерала Женејна, који је био за тактику слања малих свакодневних количина житарица за готов новац, како би се обезбедило одржавање Турака у Београду, али тако да буду у потпуној зависности од Аустрије. У супротном, Женејн се бојао, да због глади, београдски Турци не изврше нове испаде на бродове натоварене зрневљем, који су

свакодневно мимо Београда пролазили у правцу Хрватске. Генерал је предлагао да се становништву Београда дозволи да из Земуна двапут недељно пребацују по 45 центи брашна, увек уз исплату у готову, те је такву наредбу и издао команданту места у Земуну. Таквим поступањем, према надвојводи одложило би се осетљиво питање накнаде и дала би се могућност да Београђани претпоставе да експедицијом велике тражене количине хране пада у воду ранији захтев за одштетом. Због тога је надвојвода Лудвиг намеравао да барону Женејну изда упутство да се обустави већ започета недељна испорука 90 центи брашна док се не изврши накнада за опљачкану храну.⁸³

Став министра спољних послова грофа Стадиона у постављеном питању био је следећи: „Међутим, наше је немеродавно мишљење да, иако би се при таквом стању ствари када се сада ради о брзој испоруци, могло прећи преко постојећег правила по коме сама Порта треба да затражи испомоћ у храни; ипак би требало инсистирати на накнади износа за лађе натоварене житом које су прошле године биле силом одузете, па ако не би било могућно добити одмах све, бар један део, пре него што би се приступило испоруци веће и издашније количине хране, дакако ипак само уз промтно плаћање у готову.”⁸⁴

Аустријском цару је 30. новембра поднет извештај да је, споразумно са тајном дворском и државном канцеларијом, београдским Турцима било допуштено да у аустријској граници купују, уз плаћање у готову, онолико житарица колико им је неопходно „да се не би због глади морали предати Србијанцима”. Порта је следећих дана посредовала да се Београђани помогну са 5.000 кила (10.100 мерова) пшенице и 5.000 кила (10.033 мерова) јечма, обећавши да ће ту испоруку сама исплатити. Цар се са овим захтевом Порте 4. децембра сложио.⁸⁵

Упоредо с разговорима о снабдевању храном београдског гарнизона, средином октобра је поново актуелизовано питање дотурања зрневља турским војницима у опкољеном Шапцу, раније покренуто али не и ефектуирано. Барон Женејн је, 15. октобра, примио изасланика босанског везира који је молио да Аустрија дотура Шапчанима животне намирнице и у будуће и да омогући да босанске лађе с храном из Брчког плове, ради боље заштите до Шапца, аустријском обалом. Женејн је прихватио обе тачне молбе, код прве условно, док не дође одобрење с више стране.

С таквим предлогом и поступањем сложио се и строги командант границе надвојвода Лудвиг.⁸⁶ Средином децембра Порта је конкретизовала разговоре од пре два месеца, тражећи да се спроведу уз помоћ Аустријанаца две босанске лађе са храном у Шабац. Неколико дана касније аустријску помоћ у зрнатој храни за Шабац тражили су и реис-ефендија па и турски пријатељ, француски представник на Порти, Себастијани.⁸⁷

Крајем 1806. године, пред српско освајање Београда, стање у погледу исхране београдских Турака закомпликовано је и старим нерешеним односима између Гушанца и његових крџалија, односно јаничара и Сулејман-паше са осталим Турцима јерлијама. Страна штампа, на основу обавештења из Земуна, још у првој половини новембра донела је вест да је Халил Гушанц-али одбио мухасимов позив да напусти Београд; он је за своју одлуку, поред крџалија придобио и јаничаре, тврдећи да располаже брашном, житом, сољу, месом и дрвом за једну пуну годину евентуалне опсаде. Због тога су, последњих дана 1806. године, поменути листови писали да ће устаници тешко заузети београдску тврђаву, јер је она снабдевена храном и муницијом.⁸⁸

VI. Извоз мануфактурне и остале робе и новчане позајмице београдским Турцима 1804. и 1805. године

Турци из Србије, у првом реду они из Београда, поред хране, куповали су у Земуну и осталим пограничним аустријским градовима и низ других потрошних артикала, а ту су се обраћали и онда када им је био потребан новац у готову. То се нарочито односи на 1804, мање на 1805, а једва на 1806. годину. Шта је све и у коликим количинама превозено преко Саве и Дунава није забележено у државним и муниципалним канцеларијама ни у своје време. У сваком случају, о том промету сведочи доста живо кретање трговаца са обе стране и постављање разних новчаних захтева у вези с трговањем, нарочито са стране земунских трговаца.

Познате дахије Кучук Алија и Мула Јусуф, када су се марта 1804, по избијању устанка, повукли у горњи град, пренели су ту и сакрили и сву трговачку робу која се тада налазила у Београду. Тај еспап припадао је трговцима Земуну и суседних пречанских градова, који су долазили у

Београд с рекламацијама у вези са својом имовином. Београдски Турци су, на њихове многобројне јадиковке, најзад пристали да се тим трговцима дозволи да изнесу робу која им је припадала.¹ Узајамна потраживања пословних људи са обе стране великих река нарочито су била честа у случају Јевреја. Земунац Хаим Алмослино је само од једног београдског сународника (Шемуел Нисим) тражио 52.000 гроша, а новчаних захтева је имао и према Кучук-Алији. У вези с тим је и сам Земунски магистрат закључио да ти захтеви нису прихватљиви, па чак ни морални.² Бећир-паша, који је у пролеће 1804. упућен у Београдски пашалук да среди ситуацију, трудио се да одржи слободу трговине и да привуче трговце, посебно јеврејске, који су се, по избијању устанка, разбежали.³ Већ почетком лета 1804. земунски трговци су свакодневно прелазили у Београд, те се од њих могло много шташта сазнати.⁴ Када се на сцени појавио Сулејман-паша, и он је желео да успостави ранији трговински полет, тј. да подражава стање које је постојало за време Мустафа-паше; у том настојању дао је преко земунских власти да се објави аустријским трговцима да ће бити потребне његове дозволе (бујурулдије) за куповину стоке, воска, меда и лоја.⁵

У пролеће и лето 1804. доста је, поред хране и често с њом, био карактеристичан извоз барута из Аустрије за београдске Турке. Шверц барута је био толико приметан да је пуковник Томерлин морао да упозори Земунски магистрат да то кријумчарење спречи.⁶ О извозу муниције, поред хране, писао је почетком јула, својој централи и француски конзул у Букурешту.⁷ Устаницима је било криво што Аустријанци џебаном помажу вековног заједничког противника. Свакако без директиве виших старешина, кнез Петар Стојановић са 30 Србијанаца из смедеревског краја је молио капетана у Ковину да се Турцима у Србији, као султановим одметницима, не омогућава да од аустријских трговаца купују муницију.⁸

Огревно дрво и дрвена грађа (јапија) довожени су у Београд из Босне Савом.⁹ Када је у јесен 1804. Београд опкољен, осетила се оскудица и у дрву, те су крџалије чупале коље од опкопа, да би се угрејале.¹⁰ Дрво није могло стизати из Аустрије, јер га је ова и сама увозила из пограничног појаса Србије. У рано пролеће 1805, кад су односи између београдских Турака и Србијанаца изгубили на оштрини,

сељаци су уносили у Београд 40—50 товара сена и дрва, као у доба мира.¹¹

Аустријски трговци, чак и из далеке Штајерске, од почетка 1804. године снабдевали су Београд занатско-мануфактурном робом преко својих пословних пријатеља Турака, и то често и на вересију. Када су ратни догађаји успорили ранији обим промета, неки од тих трговаца појавили су се у Земуну са својим потраживањима.¹² У лето 1804. извоз те робе у Србију преузеле су избеглице из Београда, често и Јевреји и Цинцари, који су се сместили у Земуну.¹³ У пролеће 1805. извоз текстила, хартије и друге робе из Земуна у Београд примио је вид кријумчарења, у чему су се ангажовали Јевреји избеглице.¹⁴ Ту робу су турски поданици куповали и у Пешти, те су је, у немогућности да је сву одједном извезу, држали у земунском Тридесетничарском уреду.¹⁵

Посебну врсту, трансакцију земунских пословних људи представљале су позајмице готовог новца и друге чисто финансијске акције са београдским Турцима. У научној литератури је посебно познат случај новца који је узет на зајам од Земунаца да би се омогућило да Бећир-паша, у јесен 1804. године, напусти Београд. Случај је био доста озбиљан, јер је Халил Гушанц-али скоро засужњивао пашу, тражећи од њега плату за себе и своје крцалије. Поред тога, паша је био обавезан да прекосавским трговцима исплати дуг за муницију и храну за време док су дахије биле у Београду и док се он ту налазио. Бећир паша је, најзад, тражио да терет поднесе вилајет, тј. народ, но, иако устаничке вође нису имале готовине, новац је, октобра 1804, узет за Гушанца од Земунаца.¹⁶

У лето следеће године београдски намесник Сулејман-паша тражио је најпре од петроварадинског генерала, а потом од земунских трговаца зајам од 75.000 пијастера (гроша). Барон Женејн се лично изговорио, а потом је примио налог од Ратног савета да осујети давање зајма и од стране земунских трговаца.¹⁷

Током 1806. извоз робе из Аустрије у Београд и Шабац, свео се само на храну, тако да се други артикли и готов новац нису упућивали преко Саве и Дунава.

V. Обезбеђење оружја и муниције од стране српских устаника 1804—1806. године

Народу који се подигао против својих глачитеља најпотребнији су били оружје и муниција, јер без њих устаници нису

могли проширити пламен буне и не би могли одржати ослобођена подручја. За само дизање народа првих недеља после сече кнезова било је довољно оно оружје и џебана који су се нашли у народу, код хајдука, у рукама наоружаних пратилаца старешина као и набавке које су Карађорђе и прота Матија Ненадовић, збијајући народ око себе, поручили уочи устанка или у првим његовим данима. Међутим, када је требало пожар побуне проширити и када је сукобљавање с Турцима постала стална дневна појава, показало се да оружја и стрељива нема. Део оружја и муниције устаници су прибавили из плена, отимајући их од самих Турака, приликом пресретања у борби. Ипак знатније количине могле су притећи једино са стране, тј. преко Саве и Дунава.

Набавке из Аустрије зависиле су од укупног става бечког двора, пограничних заповедника и трговаца према стању у Србији после избијања устанка. У првој фази односа бечког двора према српским устаницима (која обухвата 1804. и 1805. годину) Аустрија је ишла за догађајима који су се низали јужно од Саве и Дунава, чувајући благонаклоную неутралност, тежећи да у тим збивањима не компликује и не погорша сопствени положај. У Бечу се добро знало да би свако мешање у корист Срба изазвало незадовољство Наполеона. Зато је било боље заузети улогу посредника између Турака и устаника, при чему се увек пазило да се води рачуна о Порти. Овакав став могао се утолико лакше заузети, јер централна турска власт није стајала иза поступака одметника дахија. Та улога посредника била је, са становишта велике политике, потребна нарочито зато да се у том својству на Сави и Дунаву не би појавила руска или француска дипломатија. Већ током 1806. године, а нарочито касније, бечки двор је променио свој став према првом устанку и то у негативном смислу.¹

Начелно узевши, питање наоружања устаника било је њихова лична ствар. Војник је, по правилу, био наоружан дугом пушком кременачом, коју је морао сам набавити (купити, запленили) и држати је у добром стању. Уколико је устаник био сиромашног стања, пушку му је обезбеђивало село. Нахијске старешине су се бринуле да сваки војник располаже пушком и, ако је могуће, с једним или два пиштоља и дугим ножем.² Због тога су лоше пролазили пребези са стране којима није нико могао да пружи оружје.³ Марта

1804. устаници око Гроцке имали су барута тек за пет до шест метака, а мало их је имало по десет патрона; због тога су и били вољни да за фунту барута плате не једну него две форинте, тј. двоструко.⁴ Према мишљењу митрополита Стевана Стратимировића, наоружање устаника било је бедно у односу на оружје којим су располагали Турци, тако да се могло изразити односом 3:100. Још 1806. године у редовима устаника било је 15—20 хиљада ненаоружаних људи.⁵ Првих месеци устанка, док Србијанци нису ојачали да пленом из борбе задобију веће количине оружја и муниције из руку Турака, до ратних потреба долазило се набавкама из Аустрије, јер је ова тада гледањем кроз прсте омогућавала извоз већих количина барута, олова и оружја Србима.⁶

За прве набавке муниције из Земуна везано је име проте Матије Ненадовића, који је у овом погледу користио везе свог убијеног оца са Аустријанцима. Иза средине фебруара прота је затражио барут и олово чак од самог земунског мајора Митесера, који му то није могао дати из царских складишта него га је упутио на трговце, поименце на Стевана Живковића. Прва Живковићева испорука, око 25. фебруара у Забрежју, износила је свега 64 оке у 4 торбице, тако да му је прота наложио да у будуће обезбеди праха за пуна кола. Од средине марта набавке џебане почео је да обавља и митровачки трговац Димитрије Пуљевић, доносећи је чак из Новог Сада и Петроварадина. Двадесет петог фебруара у Панчево је прешло шест устаничких депутата (од којих је један био из Карађорђевог одреда), који су молили за муницију, наводећи да су устаници већ узели Хасан-пашину (Смедеревску) Паланку и да намеравају да опседну Смедерево. У првим данима устанка мање се осећао недостатак оружја (којег такође није било много) него барута и олова.⁷

Прва већа Живковићева испорука џебане износила је 600 форинти. Како прота није имао готовине, он је присвојио неке свиџе бивших компањона свог оца, помоћу којих је исплату обавио меницом.⁸ Прва већа Карађорђева куповина барута у Срему, марта 1804, износила је 400 ока.⁹ После тога прота Матија је написао писма Славонској генералној команди и митрополиту Стратимировићу, молећи да се устаницима пошаље оружје, муниција и упуте официри.¹⁰ Крајем марта, приликом опсаде Пожареваца, устаници су се обра-

тили граничној команди у Белој Цркви с молбом да им позајме топ с ђуладима који би после акције вратили а ђулад одмах платили.¹¹ Шумадијске старешине — Карађорђе, Јанко Катић и Сима Марковић — писмом су затражили од мајора Митесера да им пошаље 200 ока барута и олова. Карађорђе је поновио молбу средином априла.¹² Старешине источно од Велике Мораве — Миленко Стојковић и Живко Шљивић — обратили су се писмом, 4. марта, аустријским пограничним властима, тражећи да им се дозволи дотурање муниције преко скеле код Паланке. Неколико дана потом Миленко и друге старешине поново су замолили Аустријанце да им пруже помоћ у муницији и да дозволе да је могу пребацити скелом код Ковина.¹³ Аустријске власти нису одговарале на писма, него је Банатска генерална команда издала налог пограничној бригади у Панчеву, а потом и кордонској команди у Белој Цркви да онемогући предавање муниције устаницима и да забрани прелаз наоружаним људима обеју зараћених страна. Када су се тих дана сељаци из Гроцке обратили панчевачком генералу Терзићу, пред напад на Пожаревац, он им је дозволио да извезу само по фунту праха, толико да имају — за лов.¹⁴

Априла 1804. неки главнији трговци из пограничних градова Аустрије писмом су позвани да дођу на скупштину у Остружници због разговора о набавци џебане. Прво питање које је на скупштини требало расправити било је питање исплате рачуна за преузету муницију, јер је био дошао писмени захтев земунских трговаца да се наплате барут и друге потребе.¹⁵ Крајем маја протин први лиферант Стеван Живковић држао је 60 Јевреја у Земуну који су потајно вили фишке, а он је ноћу на савској ади ту муницију у бурадима претурео Србијанцима. У то време набавке је већ било лакше наручивати, јер оне више нису падале на рачун појединаца, него на збор устаничких старешина, који су се налазили окупљени на Врачару.¹⁶ Једну већу испоруку муниције Живковић је обавио и августа 1804. Тада је познати хајдучки вођа у Мачви Ђорђе Ђурчија прихватио начело да новац од скеле треба чувати за набавку џебане. Крајем 1804, поред харача и пореза Гушанцу, од народа је узиман и новац за куповину муниције.¹⁷

Извесну количину муниције устаници су 1804. године обезбеђивали преко самих Турака. Упоредо са купљењем оружја од народа, дахије су, под претњом смртне казне забраниле продају барута и олова у

Београду.¹⁸ Царски Турци, противници одметника у Београду, слали су устаницима џебане и оружја у мањим количинама. Први поклон у џебани добијен је од Мехмед-аге Коњалије у Земуну. Страна штампа у првој декади априла 1804. забележила је да је сребрнички паша послао устаницима у шабачком крају велику количину праха и олова.¹⁹ Арбанаси су доносили устаницима читаве товарије фишека и кремена, те су их и продавали. Срби су примали ову помоћ из околних јужних пашалука, али су одбијали да приме војну помоћ од паша.²⁰ Још децембра 1804. београдски Турци су продавали устаницима барут и олово, те је 18. децембра паша обзнанио да ће тај прекршај бити кажњаван смрћу.²¹ Хришћански живаљ на границама београдског пашалука такође је помагао своју уставу браћу оловом и барутом. Уосталом, и пребези из Срема, особито бећари, преносили су помало џебане и оружја.²²

Задобијање муниције и оружја у борбама против Турака било је такође врло значајно. Двеста ока барута и новца устаници су задобили приликом заузимања Ваљева (средином марта). Знатан је плен преузет и после сусрета с Турцима, седмицу дана касније, код Думаче.²³ Према страниој штампи, Карађорђевог поход на Крагујевац, марта 1804, имао је ограничен борбени циљ: да богатим тамошњим Турцима одузме оружје и муницију и да им се наметну контрибуције. Излажењем Васе Чарапића пред Кучук-Алију под Авалом, априла 1804, такође је добијено доста џебане, јер су је Турци, спасавајући главу, ту оставили.²⁴

О ставу званичних чинилаца Аустрије према захтевима устаника да из Аустрије добијају муницију говоре неки објављени бечки документи. Заповедник Славонске генералне команде у једном упутству подређеном команданту писао је: „Што се, пак, тиче молбе Србијанаца за помоћ у баруту и олову као и за одобрење да се у случају потребе могу привремено склонити на ц.кр. страну, може им у првом случају бити слободно да код трговаца који су уредно овлашћени да продају барут на мало, а таквих има ту и тамо у Војној граници и провинцијама, овај купују, јер у том погледу досад нема никакве забране, но ипак увек само у сразмерним, непретераним количинама одједном, да не би изгледало да у том има неког утицаја војска, већ да се сматра само као трговачка спекулација; а тако исто могу поку-

шати да дођу и до олова.“ Деветог априла из Беча је послато упутство командама у Темишвару и Петроварадину да србијанским устаницима, који су молили помоћ у муницији, а тактички и пријем у аустријско поданство, саопште да треба да сачекају царску одлуку према њиховој молби која је овоме упућена.²⁵

Оскудица у муницији, животним намирницама и новцу постојала је на страни устаника у првој декади маја, приликом преговора турских и српских изасланика у Земуну. Кад је командант у Земуну приметио Србијанцима да са наоружавањем из Аустрије неће моћи дуго да наставе, и да би било боље да се смире, они су му саопштили да би пристали на утврђивање једне линије на два сата хода од Београда; та линија би требало да означава привремену границу док султански ферман не би потврдио тачке у којима су устаници тражили правицу.²⁶ Ова макар тактичка спремност на привремене компромисе свакако је била условљена општим материјалним стањем устаника. Фактор трошкова на џебану и храну био је доста значајан и у првој години војевања: према рачунима сведеним на скупштини у Остружници о Ђурђевдану 1805, од дотад потрошених 2,135.508 гроша, устаници су за храну и џебану дали 850.000 гроша, тј. округло око 40%.²⁷

До прве промене у држању Аустријанаца, фебруара 1805, дошло је пре свега зато што Аустријанци нису хтели: (а) да се отвореном продајом муниције и оружја устаницима замерају Порти и (б) што нису благонаклоно гледали на стварање слободне српске државе, и то револуцијом; они су већ зазирали од привлачне снаге такве Србије на Србе у Аустрији.²⁸

Ипак, наоружавање србијанских устаника током 1805. године није се много разликовало од оног годину дана раније. Наоружање је у довољној количини набављано за новац у Аустрији, нешто је куповано и од Турака, а нови моменат је био у том што је влашки кнез Ипсиланти слао испод руке прах и олово.²⁹

Набавка барута за устанике дуже времена је обављана и из резерви које су се налазиле по ерарским магацинима. Још из 1805. године постоји званично саопштење дирекције рудника у Оравици (Банат) према којем су трговци могли да набаве чак веће количине олова но дотад. Међу трговцима који су одржавали живље везе са Србијанцима Милош Урошевић је био персонa грата барона Симбшена.³⁰

Ипак, борци су и даље располагали минималним бројем патрона. При визитацији под Карановцем, јуна 1805, у многих момака пушка је била празна, а многи су имали свега један фишек.³¹ У то време у Карађорђевој Тополи, главном устаничком логору, налазила се ливница пушчаних куршума и школа за обучавање артиљераца, у коју је свака нахија слала по десет људи за тобције.³² Нешто касније код Ужица ђулад топа проте Матије су обвјавили сумпором и смоловом жицом; поред тога, ђулад би прво меховима усијали, те би их стављали у цев, посуту земљом.³³

Средином јуна 1805, пред летњу кампању која се пре свега огледала у освајању неких граничних градова на јужној страни устаничке Србије, Србијанци су осетили потребу и за топовима. Због тога су српске старешине из логора код Јагодине (18. јуна) упутиле представку генералу Женејну, молећи га да им дозволи да купе у Аустрији муницију и да им пошаље једног тобцију и уступи какав стари топ; набавке је требало остварити преко тројице земунских трговаца — Милоша Урошевића, Димитрија Марковића и Драгутина Милутиновића. Нешто пре тога, Карађорђе је, бавећи се у Остружници, набавио из Срема доста џебане.³⁴ По муницију у Забрежје и Земун ишао је хитно прота Матија и јула 1805. године.³⁵

На скупштини у Борку, августа 1805, питање попуњавања ефектива и питање џебане били су главни предмети разговора. Ту су сведени рачуни о утрошеној муницији и постигнут је споразум о новим већим набавкама, о исплати дугова и о прибављању нових новчаних средстава. На скупштини је свакако решено да се освоји Смедерево и да се у његовој тврђави уреде магацини за храну и арсенал за оружје.³⁶ Кад је Смедерево заузето, на скупштини која је ту одржана (30. новембра) решено је да се старешине обратe молбом аустријском цару и угарском палатину, надвојводи Карлу, тражећи њихову заштиту, потпору код султана, али и оружја и муниције. У то време Србијанци су очекивали да ће с пролећа на њих навалити турске војске од Софије, Скадра и из Босне, те су предузели низ припрема; међу ове је спадао и разрез на народ 500.000 гроша (50.000 дуката), да се набави џебана и обезбеде остале ратне потребе.³⁷

С обзиром да молба упућена у Беч и Пешту крајем новембра није имала учинака, почетком 1806. године пошла је у Беч једна српска делегација (прота Матија,

Божа Грујовић и земунски трговац Милош Урошевић). Њен је задатак био да аустријском цару поднесе молбу, тражећи помоћ у наружању. Међутим, молба је била одбијена, а осујећен је покушај Урошевића да том приликом купи неколико хиљада старих пушака.³⁸

Последњих дана 1805. године, приликом опсадне ватре под Београдом, аустријским официрима није измакло из вида да на устаничкој страни постоји недостатак и топова и патрона. Карађорђе је очекивао да ће опсаду и топовском ватром појачати одред Луке Лазаревића, пошто обезбеди границу на Дрини.³⁹

Кад су, крајем зиме 1806. године, србијански депутати поднели молбу аустријским властима за испоруку животних намирница и о уступању оружја и муниције, затражено је и мишљење команданта Војне границе, надвојводе Јудвига. Он је надвојводи Карлу на следећи начин образложио затварање границе према Србији: „Према начелима најстроже неутралности које је при сузбијању нереда у Србији Ваше Превасходство, у споразуму с Тајном дворском канцеларијом поставило а Њ. В. Цар их одобрио, требало би, према приложеним претходним списима Турака и Србијанаца, да сваки допуштени саобраћај с овоостраним поданицима буде одобрен уколико се тиме не угрожава безбедност царско-краљевске територије и овоостраних поданика и уколико се тим не би компромитовали принципи неутралности. Према томе, Србијанцима је било допуштено да купују од ц. кр. поданика чак и оружје и муницију, у малим количинама и на такав начин да тај промет не може да се сматра непријатељским потпомагањем, већ само као предмет трговине на мало.” Надвојвода Карл је тада сматрао да никако не може бити говора о предавању Србијанцима оружја и муниције. Због тога је одбијена молба Милоша Урошевића да преда оружје устаницима и забрањен је сваки извоз оружја.⁴⁰

Пред аустријске пограничне војне власти поставило се питање српске артиљерије. Страна штампа је још крајем априла писала да су Срби наручили 30 топова у Угарској, али да је влада одбила наручбину.⁴¹ Једанаестог маја Земунци су били сведоци врло живе канонаде између Србијанаца и опсађених Турака, којом приликом је са српске стране испљено око 800 ђулади.⁴² Земунски командант, мајор Митесер, располагао је крајем јуна информацијом да Србијанци располажу са 20

топова, који су претежно освојени од Турака, односно три до четири топа су им продали неки земунски трговци, а претпостављало се да су им из Новог Сада уступљена два гвоздена топа (од три фунте), који су припадали православној цркви. Земунски трговци уступили су Србијанцима и један гвоздени топ (од 6 фунти) који су поседовали. Обавештајни официр Темишварске команде јављао је и следеће својој команди: „Ове вести које не могу да се прикрију дознао сам од земунских трговаца а нарочито од извесног Јована Карамате у току разговора који су о том вођени; какав жиг имају ти топови и поред свег труда који сам употребио нисам могао да дознам. Овде влада о том строго ћутање [...]“ Мајор Митесер га је обавестио да батерије које остају пред Београдом су прописно попуњене топовима, и једино је топ од 24 фунте од пуцања толику штету претрпео да је морао бити стегнут гвозденим обручима.⁴³

Политички чиниоци дунавске монархије предузели су све да се спречи даљи извоз топова у Србији. Тополивници кнеза Ауершперга у Горњој Крањској забрањено је да израђује топове за Србијанце и Црногорце. Угарска дворска канцеларија је налазила да постоји основана бојазан да ће Србијанци кришом износити оруђа, те је затражила да се старом Сиску, који чешће служи за утовар и истовар лађа него нови Сисак, обрати пажња да у лађама које пристају из Крањске не буде топова или другог оружја. Продаја оружја Србијанцима потпуно је обустављена наређењем војводе Лудвига 1. јула 1805. Извештаји о српским топовима, међутим, и даље су скупљани. Подаци пуковника Перетића из Старе Оршаве били су просто фантастични: Србијанци су поручбином набавили из Граца 36, из Осиека од тршћанских трговаца 40 и из Петроварадина и Речице (Банат) око 50 топова, све разног калибра и увек уз плаћање у готову. Пуковник је био у Поречу код Миленка Стојковића и лично је видео и избројао 50 оруђа разног калибра, међу којима и шест месинганих од 12 фунти. Тако велика концентрација само у Поречу нагонила је пуковника да закључи да Србијанци располажу знатном артиљеријом.⁴⁴

Почетком септембра биле су на снази поштрене наредбе да се Србијанцима не пружа никаква помоћ у оружју и муницији. Како се појавило тада и врење међу босанским Србима, Загребачка генерална команда предлагала је да се третман пре-

ма Србијанцима у погледу ратних потреба прошири и на Босанце. У то време је босански намесник затражио да се састане са заповедником Славонске генералне команде. Барону Женејну је министар спољних послова из Беча послао инструкције како би разбио у Турској лажно проширене гласове о дозволи испоруке оружја и муниције које су Србијанци стварно купили у Аустрији. Генерал из Петроварадина се састао у Рачи али не са самим пашом него са двојицом његових изасланика. Генерал је на преговорима тврдио да царски двор никад није помагао бунтовнике против Порте, те је наводио предусретљивост Аустријанаца слањем намирница у Шабац, преузимањем преписке итд. Министар спољних послова поднео је цару (18. октобра) мишљење да, док трају немири на отоманској територији дуж границе, треба и даље одржавати забрану извоза оружја и муниције за Србију.⁴⁵

Поред питања топова постављало се и питање шверца пушака, с обзиром да је забрана извоза обухватила и пушке и муницију. О преносу оружја и муниције из Војне крајине преко трговаца или чак и помоћу пасоша причао је средином јуна у Бечу турски посланик на путу за Париз.⁴⁶ Месец дана касније поведена је истрага против Николе Младена, који је извозио муницију, и против земунског пушкар Петровића, који је на двоја кола пренео 200 пушака. Нешто касније земунском трговцу Димитрију Марковићу заплешено је у Сиску 100 карабинки и 15 3/4 центи кремена.⁴⁷ Заплене су биле учестале, те су устаничке вође молиле генерала Женејна да им дозволи да пренесу из Земуна за њих купљене пушке и муницију, што су ту биле задржане. У Сиску је секвестрована још једна пошиљка од 250 пушака из Крањске. Највећа количина тајно преношеног оружја из Крањске ишла је преко Осиека а затим Митровице или Земуна. На сајму у Осиеку, 18. октобра 1806, од тамошњих пушкар купљено је 700 пушака, већином карабина, те је пребачено у Србију. Горњоаустријски трговци Петау и Лајбах су само од јуна до новембра 1806. послали устаницима преко Осиека, Новог Сада и Карловаца 1.261 карабин. Једном осјечком стаклару стизало је из аустријских земаља оружје Дравом на сплаву, које би, потом, неки „Турчин“ (који се турски и потписивао) односио у Србију. Један сандук пушака одвезао је из Осиека и један Вуковарац. Некад је, уместо у Осиеку, пошиљка упућивана на осјечко

предграђе Оберварош, а потом на Саву, где су чекале спремљене лађе Србијанаца. У првој половини и средином 1806. године оружје и муниција стизали су Србијанцима из Петроварадина, седишта Генералне команде, и у овом кријумчарењу, као и о осталом шверцу ратних потрепштина главну су улогу играли земунски трговци, у првом реду позната тројица лифераната устаницима.⁴⁸

Власти су се не мало изненадиле кад су сазнале да је земунски синдик Колић продавао у комисионој продаји пушке, које му је слао један вуковарски пушкар. Уосталом, чак је и један поручник из Панчева тражио да му се предају заплењене пушке једног панчевачког трговца који је поминуто оружје продао поручниковом батаљону; трговац о коме је била реч оспорио је да је о томе говорио са поручником а продаја пушака батаљону никада није уговорена.⁴⁹ Било је јасно да се чак и гранични поручник бави кријумчарењем наоружања устаницима, било директно било као помагач поменутог трговца.

Када су канали за протурање оружја и муниције преко Саве и Славоније постали неизвесни, изгледа да је контрабанд спровођен и преко Босне, односно њених хришћана, између којих се као снабдевач устаника истакао Сарајлија Хаџи-Селак, који се настанио у Сремској Митровици.⁵⁰ Због тога нису без разлога управо турске власти у Босни, без везе с оптужбама које су дизане са Порте, сумњичили Аустрију да помаже устанике.⁵¹

Током већег дела 1806. године, од марта до децембра, Порта је непосредно или посредно постављала питања о преносу оружја и муниције из Аустрије устаницима. Занимљива је једна противречна околност — да су устаници од Аустрије увек тражили помоћ у муницији када год би јој се обратили да се за њих заузме дипломатским путем на Порти.⁵² Десетог марта аустријски интернунције на Порти јавио је Бечу о новим оптужбама ове због тобожње помоћи Аустрије Србијанцима у погледу артиљерије и да су се гласови почели ширити у народним масама. Интернунције је тада зазирао од могућности да представник Русије не понуди услуге свога двора у питању Србије.⁵³ Због пребацивања турских представника да устаници добијају топове и остале ратне потребе из дунавске монархије, Дворска и државна канцеларија (20. маја) затражила је појачану забрану продаје оружја устаницима.⁵⁴ Порта је крајем пролећа примила

писма из Београда од Халила Гушанц-Алије и од Сулејман-паше о томе да су српски бунтовници добили из Аустрије храну, ратне потребе, опсадна оружја и офицере, и да је у приправности 15.000 аустријских регуларних трупа, те је у вези с тим требало преиспитати аустро-турске односе. Званична нота витезу Штирмеру у ствари држања царско-краљевских власти према српској побуњеној раји предата је 15. јуна.⁵⁵ Чак и пре пријема ноте интернунције се упустио у побијање оптужби. Он је признао да су устаници отимали лађе, али је нагласио да су то чинили и београдски Турци; он је указивао на околност да поред Србије, живи народ истог језика, вере и обичаја и да је немогуће искључити евентуалну помоћ појединаца при одржавању трговинских веза; он је опомињао да су Срби, освајајући градове, тамо затекли велики ратни плен, док су у исто време ајани суседних градова били потпуно неактивни, те се нису бринули ни за обезбеђење животних намирница. Аустријски функционери су се изговарали да су, поред заплењених топова, Србијанци нашли начина да дођу и до других топова, али су одрицали претпоставку да су им макар и један топ дале граничарске војне власти.⁵⁶ Портине оптужбе у току лета управљене су на приватна лица, која су са аустријске стране снабдевала устанике. Турцима су нарочито запињали за очи топови, који се нису могли тако лако и неопажено преносити. Код босанских муслимана јављало се подозрење и на Русију.⁵⁷ Барон Женејн је сматрао да су сумње и захтеви Порте у вези с наводним снабдевањем устаника муницијом, пушкама и топовима чудни. Војна команда у Земуну тако је оповргла гласине о помоћи Аустрије и Русије Србијанцима.⁵⁸

Аустријске војне и полицијске власти последњих 40 дана 1806. године удвостручиле су пажњу према евентуалном кријумчарењу ратних потреба и на србијанском и на босанском делу границе. Фактори у Бечу су закључили да не мала трговина оружја између унутрашње Аустрије и градова на турској граници побуђује сумњу да је реч о кријумчарењу у корист српских устаника. Било је случајева да су неки сандуци са ватреним оружјем, заустављени у Зиданом Мосту, директно били експедовани у Турску. Први налог Угарској дворској канцеларији састојао се у томе да се нареди трговцима оружјем у Карловцима, Осијеку и Новом Саду да

докажу куда продају многобројне пушке које им пристижу.⁵⁹ Славонска генерална команда је ћутала, али је у првој половини децембра стигао глас из хрватског дела Војне границе да су Србијанци купили у Осијеку 700 пушака које су пренели преко Митровице и Земуна, да су насилно одузели две босанске лађе и при томе убили три аустријска војника, да су приморали две лађе натоварене храном које су из Баната пловиле за Карловце да им продају своје товари.⁶⁰

Устаници су се у посебно тешкој ситуацији у погледу муниције и оружја налазили пред битку на Мишару у лето 1806. године. Борци су били наоружани и дреновим батинама и праћкама, а Карађорђе је за саму битку наредио војницима да пуцају тек кад Турци буду пришли тако близу шанца, да свако зрно може наћи сигурну мету.⁶¹ На Забрежју пред бој на Мишару примљена је муниција из Аустрије као и обавештење о распореду босанске војске, о слабом наоружању и о томе како се тактички треба понашати у бици; џебана и породице са угроженог подручја смештени су у старом Михаљевићевом шанцу на Забрежју.⁶² Тридесет и шест топова једног ливца звона у Грацу разног калибра, начињени пре пет година, испоручени су управо у то доба; лиферације су постојале и из Ауершперговог предузећа из Крањске.⁶³

Нешто ратних потреба обезбеђено је из плена. Тај плен хране, муниције и новца био је посебно велики јануара 1806. у Поречу; ту су добијена и два топа (одређени за Турке у Београду и Босни) и четири шајке наоружане топовима; према страној штампи ту је пало устаницима у руке и тридесетак лађа, крцатих сољу, која је била намењена Београду и Босни, знатна количина намирница и 200 кеса готовог новца.⁶⁴ Већ фебруара 1806. Смедерево је постало главно устаничко слагалиште, где се у току пролећних месеци чувала храна и муниција.⁶⁵ Према сазнањима карловачког митрополита Стратимировића, током борби у лето 1806. на фронту пред Нишом Срби су дошли до 14 топова, тако да су их у јесен 1806. имали 40 до 50.⁶⁶ Ратни плен је задобијен и у бици на Мишару као и у мањим пресретањима и окршајима уз долину Дрине.⁶⁷ Ипак, ни октобра 1806. године стање ратне опреме српске војске није било задовољавајуће, јер су, према Карађорђевог извештају, многи од око 50.000 бораца били без правог оружја; још су Турци два пута боље стајали у погледу

наоружања, јер је устаницима недостајало и новца, и оружја, и муниције.⁶⁸

Најзад, и током 1806. године нешто оружја и џебане набављено је од самих Турака. Јула 1806, управо пред битку на Мишару, турску војску око Ниша морила је велика глад, те су многи Турци продавали Србима пушке и барут да би дошли до хране.⁶⁹

Заједно са оружјем и муницијом из градова данашње Војводине доношене су у устаничку Србију и ратне заставе. Већије су биле из Сремских Карловаца а вероватно и из Митровице и с Фрушке Горе. Знаци на заставама преузети су, изгледа, из Жефаровићеве *Стематографије* (која је такође штампана у хабсбуршкој монархији). Оне заставе које су начињене у Србији свакако су радили сликари који су „из прека“ прешли у Шумадију. Од године 1810. неке су заставе добијене и из Русије.⁷⁰

VI Довоз зрнасте хране и делимично соли за устанике из Аустрије 1804—1806. године

У почетку борби устаници нису посебно поставили питање обезбеђења довољних количина зрнасте хране, али већ прве године војевања то се питање заоштрило, јер се глад неопозице увлачила у сваки дом. И оно мало њива што су дотад примале житно семе остало је необрађено, а скупљене момке под оружјем требало је нахранити. У Бечу су већ почетком јуна 1804. израдили упутства како да се пограничне власти држе према српским устаницима кад је у питању извоз хране. Наиме, сам цар Франц I тражио је од власти у Угарској да се не изда ниједном трговцу (па ни онима који су га тражили — Раут и Сотир Димитри) пасош за извоз хране у Србију.¹

Жетва у лето 1804. године била је добра у Срему и Банату. Док су они у Бечу водили своју политику, ситан човек на граници Србије знао је да се зрневље може без штете извести и да се на томе може и профитирати. Последњег дана јула Земунски магистрат је препоручио молбу Константина Хадије Славонској генералној команди да се овоме дозволи да извезе 10.000 ока (225 центи) кукурузног брашна у Србију с тим да отуд увезе дрва за гориво. Команда је издала пасош чак и за извоз брашна.² Првих дана августа, кад је разматрана молба Бећир-пашина о извозу хране у Београд, надвојвода Јохан је нашао да би у позитивном решењу ове молбе

захтев правичности налагао да се прихвате и молбе за извозне дозволе које су, маја месеца, поднели земунски трговци Милош Урошевић, Драгутин Милутиновић и Раут.³ Опет повезујући ствар са Бефир-пашином молбом, приликом његовог одласка из Београда, Петроварадинска команда (9. новембра) одобрила је М. Урошевићу и Д. Милутиновићу да Србијанцима могу купити житарице и за сетву и за исхрану. Извозна количина је била доста значајна: 5.625 мерава пшенице, 1.875 мерава јечма и 1.125 центи брашна.⁴ Могућности извоза из митровачке пуковније, због богате жетве, констатовано је у свом извештају барону Женејну и пуковник Стојчевић.⁵ У трагању за храном Србијанци су се, септембра 1804. године, обратили и влашком кнезу.⁶

Тачно 1. јануара 1805. (по новом календару) Карађорђе и друге старешине у једном, а Сима Марковић и Васа Чарапић, као старешине београдског краја, у другом писму молили су генерала у Панчеву Терзића да им дозволи да храну из Баната извезу у Србију. У писму Симе Марковића и Васе Чарапића речено је да је Аустрија небројено пута водила рачуна о несрећним Србијанцима, те да то треба да чини и даље јер наводно народ умире од глади. Они су тражили 10.000 центи брашна, 10.000 метара кукуруза и 2.000 јечма.⁷ С тим у вези је свакако била молба Јозефа Фабро, трговца хране да извезе 2.000 центи хлебног брашна и 1.000 центи кукуруза у замену за огревно дрво за потребе панчевачке општине. Дворска комора, међутим, није издала дозволу.⁸

Колика су средства устаника морала бити везана за обезбеђење хране показују сведени рачуни на скупштини о Ђурђевдану 1805. За набавку хране и џебане отпадала је највећа ставка — 850.000 гроша за нешто више од године дана; та свота је чинила 40% своте свих трошкова.⁹

Поједине устаничке вође, на пример Карађорђе, и током првих устаничких година, лично су држали велике залихе хране. Крајем јула 1805. на пример, смедеревски Турци су у свом испаду у села начинили велику штету, посебно просипањем вина и ракије, а самом Карађорђу су запленили 1.200 товара кукуруза, што је био за готов новац купио за војску. Ипак, део тога је посредно повраћен, јер је у уговору између смедеревских Турака и Срба (8. новембра 1805) предвиђено да се сви топови, муниција (сасвим мало!) и житарице у Смедереву морају предати

Србима. Јесен 1805. била је врло кишна, те је део летине остао на пољима, јер се није могао на време сабрати. Већ децембра 1805. у једном писму упућеном српском представнику у Русији стајало је: „оскудни смо сеном и храном, те морамо из Немачке куповати брашно по 30 гроша (3 дуката) 100 ока“.¹⁰

Устанички делегати у Бечу почетком 1806. (прота Матија, Божа Грујовић, Милош Урошевић) молили су не само дозволу за извоз оружја него и куповину животних намирница. Како су Србијанци крајем зиме извршили нове изгреде у односу на аустријску територију односно на имовину царских поданика, надвојводе Карл и Лудвиг су сугерисали министру иностраних послова о потреби да се обустави свака комуникација са Србијом.¹¹ Повреда границе односила се на препад на једну босанску лађу с воћем на Сави од стране Мачвана, при чему су четворица Турака погинула. После се испоставило да је реч о нападу на још три лађе које су припадале аустријском трговцу Јовану Вукосу. Карађорђе се писмом (14/26. марта) барону Женејну извинио због инцидента и обећао да ће казнити нападаче а лађе вратити.¹²

Таквих препада било је већ у прво време и увек су се устаничке старешине извињавале, тврдећи да ће изгредници бити кажњени. На пример, Србијанци су више пута покушали да силом код Нове Борче одузму четири лађе натоварене храном, али је то спречено отпором стражара. При томе, нападачи су увек били у дослуху са власницима товара или бродова.¹³

У другој половини маја 1806. оскудица је захватила и равну али ратом опустошену Мачву, те су Јаков Ненадовић, Лука Лазаревић и прота Матија преко митровачког трговца Д. Пуљевића тражили да аустријске пограничне власти затворе границу за увоз хране и стоке из Србије.¹⁴ За логор пред Београдом хлеб је довожен из Земуна.¹⁵ Страна штампа је крајем јула забележила једну испоруку хране за 100.000 гроша.¹⁶ Из једног земунског магистратског акта од 1. септембра излази да су неки тамошњи трговци уместо да брашно извезу у Београд, ово транспортовали у Смедерево, јер су Србијанци боље плаћали.¹⁷

У свом елаборату о српском устанку и о стању зараћених страна у Србији карловачки митрополит Стеван Стратимировић се (1. новембра) осврнуо и на патање

устаничког провијанта. Он је писао: „Пошто је начин живота народа веома једноставан те се задовољава најмањом количином животних намирница, тако је и ратник у стању да проведе читаве дане само са погачом, печеном у пепелу и неускислом, од ражи, кукуруза или проса. Тим обично свако село снабдева своје ратнике а довоз и у најудаљеније крајеве обавља се товарним коњима који се називају комора. Ако једном или другом нешто понестане, тим га помогну његови другови. Месом се лако снабдевају, јер се свиње јако размножавају у тамошњем шумовитом крају и стога је тај артикал веома јевтин.“¹⁸

Оскудицу у храни потврђује и једна подужа молбеница Карађорђа и устаничких старешина цару Францу I од 3/15. новембра 1806. Она је тумачена као последица ратних збивања, због којих је земља остала необрађена. Дотадашња обраћања генералним командама у Петроварадину и Темишвару нису успевала, и само су понекад неки земунски трговци добијали дозволу да испоруче нешто зрневља Србијанцима. Темишварска генерална команда није одобрила да се извезе ни зрно хране, иако са Банатом постоји већа и неометана могућност саобраћаја. Док Србијанци ни за готов новац и по високој цени не могу набавити житарице, дотле је Земун без престанка давао султановом одметнику Халилу Гушанц-Алији у опсађеном Београду сваковрсне намирнице „и на тај начин га одржава у тврђави упркос нама и упркос нашем превишњем владару султану Селиму“. Писмо се завршавало на следећи начин: „Сада преклињемо за помоћ и олакшање те ако су икада заслуге наше и наших предака биле Вашем Величанству миле и драге, који смо тако често проливали своју крв за Ваше Величанство, молимо на коленима Ваше Величанство да изда премилостиву наредбу да Граничне команде с нама пријатељски поступају, да Гушанцу Алији, који је наш непријатељ и непријатељ пресветле Порте, не шаљу више хране у Београд, а нама да се изда премилостиво одобрење, да бисмо своју нацију спасли од садашње глади, да можемо у Банату да купујемо храну, ако не више, а оно бар за онолико колико се сваке године испоручи стоке из наших крајева у покрајине Вашег Величанства.“¹⁹

Пет дана касније, с новим писмом у коме је цар преклињан да спасе очајне гладне смрти целу једну „нацију“, послат је у Беч опуномоћеник Јеремија Гагић да

усмено изнесе „нашу безграничну патњу и уз то потребу скорог побољшања“.²⁰

Како је царска милост била предалека и прескупа, устаници су већ тих дана одлучили да блокирају саобраћај на Сави. Између Раче и Митровице на Босуту (дакле, на аустријској територији) одузели су две босанске лађе, натоварене робом за Шабац и Београд. Они нису респектовали аустријску војну пратњу, те су тројицу аустријских војника убили, а двојицу ранили. Тај случај је после подрбно разматран и на Порти. Србијанци су, исто тако, приморали и две лађе, које су из Баната пловиле за Карловац, те су приморали посаду да им за новац испоручи свој житни товар. У вези с тим један конфидент је јављао: „Наши православни поданици из Митровице и Земуна кришом у свему потпомажу војску Црног Ђорђа који је, како сви говоре, од руског цара проглашен за кнеза православне нације.“²¹

У серију таквих збивања спада и кудикамо значајније искрцавање Србијанаца на аустријско Ратно острво, како би онемогућили везу Дунавом између опкољеног Београда и Земуна, односно спречили даљи довоз хране београдском турском гарнизону, који се одржавао искључиво интервенцијом Аустрије. То се десило у ноћи 21. децембра, а 24. децембра Халил Гушанц-Али је капитулирао. Том приликом земунски командант пуковник Перш, и поред гласних протеста и претњи, држао се благонаклоно према искрцаном људству и оружју. Србијанци су напустили Ратно острво 6. јануара, а сутрадан пре подне београдска тврђава им се предала.²²

Гроф Стадион предложио је (22. новембра) да се одбије Карађорђева молба у вези с куповином хране у Банату и Срему. Супротног је мишљења била кабинетска канцеларија, која је полазила од чињенице да је Гушанац стварно султанов одметник, да Србијанци држе београдску варош и да је тешко спречити да заузму и тврђаву. Уосталом, није одговарало начелу неутралности да се помажу београдски Турци а не и Србијанци, него су ту били пресудни дипломатски обзири према Порти. Такво држање произвешће на Србијанце неповољан утисак, те ће се још више везати за руске интересе. Поред тога, требало је очекивати да ће настати прекид у погледу увоза стоке из Србије, а тиме и штета за трговину преко Земуна, Митровице и Панчева.²³

Још пре тога мишљења, и поред негативног става министра иностраних послова,

цар је одобрио да се, са допуштењем земунског заповедника, извози хлеб турским поданицима, тј. уставим Србијанцима²⁴

Поред довоза зрнасте хране, било је важно и питање обезбеђења соли.

У току 1804, 1805. и 1806. године устаничка Србија долазила је до соли такође преко Аустрије или пленом од Турака. Некад су и ту примењена насилна средства. На пример, у позно пролеће 1804. отета су два турска брода крцата сољу. Почетком фебруара 1805, упоредо с ратним пустошењем, оскудица се највише осећала поскупљењем цене соли са 4 на 15 гроша за квинтал.²⁵ Средином јануара 1806, кад је Миленко Стојковић заузео Пореч, ту је затечено и преузето 30 лађа, натоварених сољу за Београд и Босну.²⁶ Могућност да се заплени со у Шапцу такође је подстицала многе устанике да се добровољно јаве за јуриш на град.²⁷ Аустрија није благонаклоно гледала на транзит соли из Влашке у Београд и Босну, те је војни заповедник у Земуну, на пример, септембра 1806, добио упутство да не пропушта транспорте.²⁸

Предмет плена поред соли био је и пиринач. Један контингент пиринча (50 тавара од по више од 100 ока) Хафис-паша послао је 1805. године Дунавом у Смедерево, где је заплењен 8. новембра те године.²⁹

VII Извозне могућности Србије 1804—1806. у правцу Аустрије (стока, дрво)

Најважнија ставка извоза из устаничке Србије у Аустрију односила се на стоку, и то на свиње, крупну и ситну рогату стоку. Свиња — која је и дотад највише извозена, стекла је извесну повластицу за време ратних збивања још априла 1804, у време кад су и устаничке вође и Турци тражили од земунске пуковске команде да се не дозволи пријем стоке на скелама — могла је бити преузимања. Док се код рогате марве могло рачунати да би се на скеле изводила и заплењена стока, код свиња је ситуација била јасна: Турци их нису држали, а свакако се не би с њима бавили у циљу трговине, тим пре што се одмах могло знати да им оне не припадају. О купопродаји свиња првих месеци 1805. сведоче неки документи о исплати.¹

Код рогате стоке ретко се врши ближе означавање — говеда или ситна стока (овце). Довоз говеда обављан је преко земунских српских трговаца, којима би да-

вана дозвола о довозу одређеног контингента.² Рогата марва (и нарочито овце) често није примана из Србије због богиња и других болести.³ Од продаваца понекад су изричито бележене устаничке старешине, на пример грочански војвода, октобра 1804. године.⁴ У значајној куповини 1805. и 1806. посебно се бележе трговци из Угарске. У једном случају, уз довоз стоке из Србије, помиње се долазак у Земун три лађе с јахаћим коњима, одређеним за Карађорђа.⁵

Има више помена о обустави извоза стоке из Србије, било због велике оскудице друге хране у земљи, било због репресивне политике према великој суседној монархији, због дискриминација у погледу извоза хране из ове у Србију. Такве пресије са стране устаника у сточној трговини забележене су: априла и јула 1805. и делимично с пролећа 1806. на подручју Мачве.⁶ Извесног извоза, нарочито крупне рогате стоке у време кад није било ратних операција морало је бити и у правцу суседних османлијских пашалука, нарочито према југу.

Занимљив податак о цени волова изнео је сам Карађорђе у својој представи налвојводи Карлу од 4. јуна 1806. По њему је изједначено 1.000 волова са 5.000 гулдена у злату, што значи да је во вредео пет гулдена.⁷

Извоз дрва током првих устаничких година такође је био наставак онога што је постојало пре 1804, али у знатно мањим размерама. Године 1804. и 1806. Земунци су нарочито били заинтересовани за извоз огревног дрвета из приобалног појаса Србије односно са аде Циганлије.⁸ Из Србије стизали су у пограничне аустријске градове и хростови трупци, дакле, полуобрађени дрвени грађевни материјал, с типизираним категоријама и у погледу дужине и у погледу дебљине комада.⁹ У ту врсту дрва свакако спадају и балвани сплавова, којима су располагале неке устаничке старешине, на пример — Јаков Ненадовић.¹⁰ Приход од дрва понекад је изражен заједно с приходом од сена.¹¹

Од земаљских плодова Србије јавља се још само извоз шљива у режији једног београдског Турчина и то само 1804. године.¹²

Као вид извоза треба третирати скуповеније предмете београдских Турака који су за новац полагаани као залог код земунских трговаца. То су били накит, крзна, скуповена седла и слично. Тако су ти предмети личне употребе постајали роба, јер

их њихови власници нису били у стању да откупе, па би улазили у трговински оптицај.¹³ Такво залагање морало је бити учестало нарочито 1805. и 1806, кад су се глад и беда увукли и у домове богатих ага, бегова, ефендија и трговаца цватеће муслиманске чаршије опкољеног Београда.

У целини узевши, јасно излази да је извозна трговина Србије у првим годинама устанка била далеко испод производних могућности земље, а тиме и много мање од релативно значајног нивоа постигнутог у годинама устанка. Па ипак, и на такав редуцирани извоз устаничке вође су покушавале да се често код набавке хране ослоне на извоз стоке па и дрва.

VIII Транзитна трговина и поштанско-менични промет између Турске и Аустрије преко Београда и устаничке Србије 1804—1806. године

Транзитна трговина између Леванта и аустријских земаља преко Србије и Београда, која је, ако не потпуно обустављена, трпела веома озбиљне сметње и стално била изложена разноврсним опасностима услед насталог устанка и ратних збивања — налазила се у Аустрији у средишту пажње можда много више него и сама увозно-извозна трговина Аустрије са Србијом. Аустријска привреда веома је осетила недостатак источног еспапа, нарочито памука. Уосталом, сва та роба је много више вредела него аграрно-сточарски производи београдског пашалука.

Роба земунских трговаца у транзиту лежала је и у другој половини марта 1804. у београдској трошаринарници. Пошто су дахије одлучиле да са устаницима не приме борбу на отвореном пољу него да их дочекају у тврђави, еспап је био изложен опасности и од пљачке и од пожара. Због тога су земунски сопственици и шпедитери поменутој робе преко земунског команданта, пуковника Томерлина, тражили од намесника београдског пашалука да им се допусти да робу пребаце у Земун. С тим се намесник сложио, али на то нису пристале дахије. „Но — писао је пуковник Томерлин барону Симбшену — пошто ће Србијанци, како се чује, за неколико дана већ напасти Београд а дахије су се у циљу одбране повукле у тврђаву, роба овдашњих трговаца која се налази депонована, на трошарини у предграђу биће стога изложена неизбежној опасности од пожара и услед тога овдашњи трговачки сталеж

поново хитно моли да се роба пребаца овамо.”¹

Нешто касније, крајем маја 1804, појавило се и питање робе која се налазила у аустријским царинарницама а која је припадала власницима — поданицима султана. Из Беча је у вези с тим послато упутство заповеднику Славонске генералне команде да се примопредаја робе обави с власницима, без икакве штете по ове.²

Због прекинутог пута преко Србије активиран је поморски пут из Солуна преко Дубровника и других успутних лука за Трст. Од почетка устанка до маја 1804. на тој линији, додирујући дубровачку луку, извршено је више путовања. Транзит је обично вршен аустријским лађама.³

Постојали су и други видови промета који су били угрожени. Раније су и турски капетани на босанској граници слали менице у Цариград преко Земуна и Београда. У лето 1804. ранији аутоматизам није постојао, него је у једном таквом случају морало да се постави питање београдској посади.⁴ Властодршци у Београду и сами су, с пролећа исте године, били заинтересовани да поштанску везу са осталим делом османлијског царства успоставе преко Аустрије.⁵

У сваком случају, српски устанак се неповољно одразио на трговину Турске са аустријским и немачким земљама. Трговци не само из Македоније него и из Јашија и Букурешта те године се нису појавили на лајпцишком сајму. Неки су хришћански трговци („грчки”) из Турске банкротирали због онемогућеног промета, док су они и надаље плаћали високу камату од 20—30% на позајмљене капитале. Један „Грк” из Букурешта понудио је у Лајпцигу једном швајцарском трговцу да се удружи с једном познатом букурештанском фирмом, свакако да се на тај начин помогне фирми да се извуче из насталих тешкоћа.⁶

С обзиром да је страна и аустријска роба превише чекала у Земуну на слободан и безбедан пролаз, неки трговци почели су крајем јула 1804, превозити своју робу у Пешту, да би се одатле нашао прави пут за Трст и морем у турске луке. Трговци из Баната и дела Угарске, оштећени застојем промета, слали су еспап водом на Мехадију, где су га њихови комисионари пребацивали у Видин и потом у место одређења.⁷

Средином септембра 1804. јеврејски, цинцарски и други трговци који су избегли у Земун и Аустрију, почели су се враћати у Београд, што се одмах одразило у оживљавању трговине, свакако пре свега локал-

не, са Земуном. И сам Карађорђе је био за то да се не превиде мере како би се трговина поново оживела. Он је давао наоружану пратњу караванима и бринуо се о безбедности на путовању кроз устаничку Србију. Иако не у ранијим размерама, у Београд су већ око средине новембра почели да пристижу доста често каравани с робом из Турске. Мир, настао те јесени, утицао је на оживљавање промета између Баната и Земуна с једне и Србијанаца с друге стране. Као раније, поново су пребацивана стада и крда стоке из Србије преко река, често уз наоружану пратњу са аустријске стране, што су Банаћани и Земунци примили као посебну повластицу.⁷

Априла 1805. настала је узбуна међу пословним људима у Земуну када се сазнало како Халил Гушанџ-Али поступа са поштом која је преко Београда ишла из Беча у Цариград и обратно. Наиме, причало се да он у Београду хвата све те поштанске пошиљке, те их, пошто се упозна с њиховом садржином, баца. Пошто је више првих трговаца из Земуна желело да упуте пошту у Солун, плашили су се да на тај начин буду уништене многобројне менице на високе износе. Од стране земунских власти изречено је мишљење да таквој узбуни нема места, пошто је све до тог времена полумесечна пошта још увек из Беча у Цариград ишла преко Темишвара, Херманштата (Сибиу) и Влашке, односно обратно. Тачно је било само то да је Гушанџ кратко време пре тога наредио да се сва писма која су земунски и београдски трговци међусобно размењивали ухвате и донесу му се на ишчитавање и да је заповедио да му се доносе на преглед и пакети повлашћене аустријске поште која иде за Солун и Арад или долази из тих градова, да би се упознао са садржином те преписке. Занимљива је била идеја земунских трговаца да се у транспорту потпуно заобиђе турски Београд, те да се аманетне пошиљке предају Србијанцима у Остружници, који су показали спремност да пошту преко гласника дотуре до Ниша.⁸

У својој представци (од 17. априла 1805) заповеднику Славонске генералне команде, земунски трговци су критиковали успостављен трговачки пут преко Жупанека и Видина, те су захтевали да се поради на отварању трговачког промета преко Србије и Ниша. Они су, поред осталог, писали: „Пут преко Жупанека је знатно дужи и за транспортовање робе у многим погледу веома неудобан; у Турској на том путу нису предузете мере за снабдевање кара-

вана потребним намирницама; у Жупанеку влада оскудица у кириџијама и зато је возарина веома скупа; пут од Жупанека до Темишвара је у зимско доба сасвим непроходан, итд. Те и још друге околности су проузроковале да сопственике свака бала од Беча дође скупља за 30 форинти него што је било пре преко Београда и Земуна; пошто трговац свакако мора да трошкове урачуна у продајну цену, неизбежна последица је купцима тегобно поскупљење робе. Овом још придолази да жупанечки контумац није снабдевен довољним особљем те стога дејци с робом из предострожности морају да се хватају гвозденим кукама и да се тако покрећу чиме се амбалажа често сасвим подиже а и сама роба бива веома оштећена. Коначно ни кредит, који је душа трговине, не налази свој рачун при таквом транспорту робе; на том путу је сасвим немогуће знати иоле поуздано колико времена треба да роба стигне на лице места. Сопственици су понекад обманути у свом рачуну за неколико месеци и долазе до тога да термин плаћања наступи још пре но што је сопственик добио робу у руке, због чега се он, да би очувао свој кредит, налази у врло великој незгоди.”¹⁰

Позивајући се на позитивно искуство при експедирању неких мањих каравана преко устаничке Србије, подносиоци представке су навели: „Стога је овдашњи трговачки сталеж у споразуму с бечким трговцима начинио план да отворе прелаз за робу преко Остружнице и Јакова, где се обавља и напајање стоке. На основу тог плана овдашњи трговачки сталеж хоће да сопственим лађама, уз потребан санитарски и царински надзор како робу намењену извозу да преноси из овдашње царинарнице у Јаково а одатле да је пребацује у Остружницу тако и да турску робу из Остружнице преноси на ову страну у Јаково а оданде да је превози доведе до коњичког тикета, где би се потом истоварила и као и обично контумачким возилима увезла у контумац.”¹¹

На захтев земунских трговаца, Виша општинска управа у Земуну склопила је споразум са кнезом Симом Марковићем из Остружнице да се поштанска писма, уз поштанску накнаду, шаљу преко Остружнице за Ниш тамошњем конзулату ради даљег експедирања за Серез и истим путем натраг.¹²

У Јакову су се, првих дана јуна, састали главни трговци из Србије, Угарске, Баната и Трансилваније ради даљег укла-

њања сметњи слободном оптицају роба између две суседне државе.¹³ Што се, пак, тиче србијанских трговаца, српски трговци из београдске и пожаревачке нахије одлазили су на сајам у Приштину, и то изгледа путем који је водио преко Ужица. Неки од тих трговаца, у повратку истим путем са Косова, били су убијени од Турака.¹⁴

Сам Халил Гушанц-Али се снабдевао левантинском робом током 1805. године (пиринач, кафа и друго) преко познатог српског лиферанта у Земуну Димитрија Ратковића.¹⁵

Месеца јуна 1806. преко Јакова се већ уходао саобраћај кравана, који је обезбеђивала пратња од једног одреда устаника. Таквом транспорту супротстављао се мухасил, упућен од стране Порте у Београд, који се трудио да обнови уобичајени промет преко Београда. Пролаз робе и новца преко Србије био је безбедан, сигурнији него између поштанских постаја у другим султановим земљама, па ни таксе нису биле претеране.¹⁶

Устаници су први пут почели наплаћивати царине маја 1804, када је у Остружници установљена царинарница са скелом. Приход од те царинарнице скелеција је слао заповеднику топчидерске војске Младену Миловановићу, који га је употребљавао за исплату потреба добављаних из Срема. Нове царинарнице на Забрeжју, код Шапца и код Митровице успостављене су месеца септембра 1805. У прво време приход од царина био је тако незнатан да се њиме нису могле исплатити ни најнужније потребе Правитељствујушћег совјета. То је и био разлог да је Синод, по свом преласку у Смедерево (децембра 1805) установио убирање прихода са нових прелаза на Великој Морави и Дунаву. Царински приход је, почетком 1806. године, почео да притиче у народну касу, коју је совјет тада формирао.¹⁷

Најзначајнији еспап са Леванта — памук знатно је поскупио у Бечу, фебруара 1806, пошто су велике количине памука намењеног аустријској престоници запленили Србијанци.¹⁸ У својој представи надвојводи Карлу (од 4. јуна), којом је од Аустрије тражио помоћ у савладавању и протеривању из Београда Халила Гушанц-Алије, Карађорђе је овога, уз француски рат, означио као главног виновника због заустављеног трговинског промета.¹⁹

Месеца августа 1806. обустављен је трговински промет преко Мехадике и Оршаве, јер су устаници пресекли све пролазе који су водили на османлијску територи-

ју.²⁰ Октобра месеца Портин опуномоћеник мухасил Хасан-ага, после узалудних преговора с Гушанцем, прешао је у Смедерево, те је Србијанцима поручио да, у вези са објављивањем предстојећих мера, успоставе караванску трговину и промет робе, да изграђују ханове, магацине за еспап и поштанске станице, да подижу мостове и изграђују путеве, да предузимају и друге мере како би трговина, безбедна, била унапређена.²¹

IX. Новчана помоћ из Русије 1804—1806. године

У току прве три године српске револуције руска помоћ српским устаницима била је искључиво новчана. Она је уследила већ после прве устаничке делегације у Русију, 1804. године и износила је 3.000 дуката. Иако је у то доба била наклоњена Турској, знајући превртљивост Порте, Русија је саветовала устаничким старешинама да не предају оружје, него да увећају војску и да припреме слагалиште за војни материјал. Управо за набавку наоружања руски двор је и дао материјална средства, јер у то доба није био у могућности да устаницима дотури саме пушке, топове и муницију. Руски конзул у Молдавији Балкунов тражио је од министра иностраних послова да обезбеди Србији помоћ од 10.000 дуката, с обзиром да су Срби управо исплатили за оружје из Аустрије 150.000 гроша (15.000 дуката). Године 1806. Карађорђе је из Русије примио 13.000 дуката.¹

Србијанци су се обратили за војну помоћ руском цару почетком 1806. године, наводећи оскудицу у наоружању и нарочито у новцу, због чега нису били у стању да купују муницију; молили су милион рубаља за пешадијско оружје, топове, цебану и друге ратне потребе, оружје за 50.000 пешака, 100—200 брдских топова и нишанција, тврдећи да би се, од момака из суседних земаља, у Србији за кратко време могла подићи војска од 200.000 војника. Молба писмом преко Балкунова обновљена је августа 1806, и она је обухватила и набавку хране.²

Не улазећи у питање да ли је на руском двору постојало осећање братства према малом словенском народу на југу, под турским игом, Русија је морала обратити пажњу на збивања у Србији већ онда кад се (у лето 1805. године) сазнало да Србијанци добијају наоружање из суседне Аустрије и да међу устаницима има аустријских

официра.³ Радило се, дакле, и о престижу, јер је реч била о једној велесили, заинтересованој на Балкану.

Х. Набавка финансијских средстава од српских трговаца у Аустрији

Први српски устанак букнуо је без финансијских припрема. Изгледа да у зиму 1803—4. године код људи жељних да стресу турско ропство у Србији није било праве представе шта после устанка, односно колико једна држава па и сама војска кошта. Будуће вође, по свој прилици, сувише су се поуздавале у крда својих свиња и у своје целепе волова, за које су у свако време могли извући готов новац. Међутим, на питању набавке муниције не само за своје момке него за цео наоружан народ, већ првих недеља оружаних акција, суочили су се и са питањем материјалне основе ослободилачког подухвата. Први на које су могли рачунати и на које су се и обратили били су њихови пословни (само много богатији) ортаци у Срему.

Крајем 1804. године, због прекида транзитне трговине, у Земуну је било доста расположивих капитала.¹ Пре тога, првих недеља 1804, новац је из „Немачке“ добијан да се набави стока за аустријско тржиште.² При таквој пракси лако се прешло на зајмове без обавезе да се испоручи еспап, јер је постојало пословно поверење. Већ маја 1804. устанички вођи склопили су са земунским трговцима зајам у висини од 50.000 форинти. За откуп Бећир-паше, по захтеву Халила Гушанц-алије за 300.000 гроша, опет су узете паре на зајам од Зе-

мунаца.³ Октобра 1806. Правитељствујући совјет упутио је Милоја Петровића с писмом земунским трговцима, тражећи позајмицу у готовом новцу.⁴

Зајмови су мољени и од новосадских трговаца.⁵ Новосадском епископу и великом патриоти Јовану Јовановићу представљена је молба за 10.000 форинти зајма; добили су много више — 12.000 форинти годишње помоћи без икаквог враћања.⁶

Трећи пункт одакле се новац могао добити била је православна насеобина у Трсту. Српски трговци у Трсту пружили су устаницима 1804. године омању помоћ од 2.000 форинти. Две године касније, на нову молбу устаничких старешина, послали су 11.400 форинти.⁷ Сем неких (браћа Теодоровић, браћа Ћирковић, Стеван Ризнић и још неки), богати трговци тршћанског пристаништа слабо су се показали не само према епископу Јовановићу него и у односу на Доситеја Обрадовића, који је тада живео у њиховој средини. Био је то ћифтински национализам, који је сувише рачунао само са својим властитим и непосредним интересом.⁸

Из Сарајева добијен је прилог од 1.350 форинти.⁹

Дубровчани, пак, послали су устаницима помоћ у великој количини барута и олова и, наводно, неколико артиљеријских оруђа.¹⁰

Иако поменуте своте нису могле бити — је да утичу на развој устанка, даровани или позајмљени новац у критичним тренуцима много је значао.

НАПОМЕНЕ

¹ Д. Милић, О делатности једног истакнутог носиоца трговачког капитала Николе Милићевића — Луњевице (1767—1842), Зборник Музеја првог српског устанка II, Београд 1960, 45—46. (Турци су забрањивали транзит преко Шапца).

² Л. Ранке, Српска револуција, Београд 1956, 57. — Херман Вендел наводи да је вредност годишњег извоза износила три милиона франака (Н. Wendel, Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit, 1925, 86).

³ Вид.: Сл. Гавриловић, Прилог историји трговине и миграције Балкан-Подунавље

XVIII и XIX столећа, Београд 1969, 32, 34, 42 и 39, 43.

⁴ Д. Пантелић, Београдски пашалук пред први српски устанак (1794—1804), Београд 1949, 72, 137.

⁵ Грађа из земунских архива за историју првог српског устанка (у даљем тексту: ГИЗА), у редакцији Т. Ж. Илића, књ. I, Београд 1955, 4—5 (подаци о превозници).

⁶ Сл. Беновић, Сремски трговци и први српски устанак до 1809. године, Зборник Матице српске, серија друштвених наука V, Нови Сад 1953, 15.

- ⁷ Д. Пантелић, н. д., 269—70.
- ⁸ Исто, н. д., 72, 137—8, 347 и 348—9, 270.
- ⁹ ГИЗА I, 32, 71—72, — О извозу вуне 1798—1803. Д. Пантелић, н. д. 270.
- ¹⁰ Д. Пантелић, н. д., 72—73, 270.
- ¹¹ Сл. Беновић, н. н., 15.
- ¹² Д. Пантелић, н. д., 72.
- ¹³ Исто, 270.
- ¹⁴ Т. Ж. Илић, Трговачки тефтер Драгутина Милутиновића из 1801—1809. године, Зборник Музеја првог српског устанка II (1860), 121.
- ¹⁵ Д. Пантелић, 358.
- ¹⁶ ГИЗА I, 5—6.— Података о трговини свињама будућих устаничких старешина има повише и у другим изворима, нарочито у списима Вука Караџића (на пример о Младену Миловановићу, Милоју Петровићу, Петру Тодоровићу Добрнецу и другима); вид. и: К. П. Костић, Грађа за историју српске трговине и индустрије Споменик СКА LXVI, Београд 1926, 169—70.
- ¹⁷ В. Ст. Караџић, Прва година српскога војевања на дахије, Скупљени историјски и етнографски списи, Београд 1894, 12 и 13; Грађа за историју првог српског устанка, у редакцији Р. Перовића, Београд 1954, 54 (причања Гаје Пантелића); Л. Ранке, н. д., 64; Д. Пантелић, н. д., 271 (Јован Миловић, некадашњи јагодински прота).
- ¹⁸ Д. Пантелић, н. д., 270
- ¹⁹ Мемоари проте Матије Ненадовића, Београд, СКЗ, 1893, 23; Д. Пантелић, н. д., 271.
- ²⁰ Д. Пантелић, н. д., 63 и 64, 266.— Душан Пантелић правилно резонује кад пише о годинама 1798—1803. (268—69): „Пољопривреда је једва задовољавала само домаће потребе; неким савременим вестима нарочито се наглашава слаба пољопривредна производња. Она се у тим вестима објашњава врло примитивним начином обделавања, као и тиме што се становништво бави махом сејањем кукуруза, а на једном месту чак и нерадиношћу становништва. Међутим, стварни разлог можда треба тражити на првом месту у социјалном положају тадашњег сељака, који јх није могао подстицати на какву већу активност у производњи, а затим у нередовним приликама које су настајале услед честих пролазака војске, било Пазваноглуове, која се кретала на Београд, било Хаџи-Мустафине, која је полазила на Видин. Каткад су ти пролази трупа били праћени нечувеним пљачкањима и пуштошењима. Из свих ових разлога нису становници Србије били у могућности, ни у случају обилате жетве, да Београд снабдевају храном, те је храна за Београд купована у Аустрији”.
- ²¹ Д. Пантелић, н. д., 69—70.
- ²² Исто, 157, 269.
- ²³ Исто, 222, 236 (паша је навео да он даје слободу трговине аустријским трговцима), 258.
- ²⁴ Исто, 281, 282, и 283.
- ²⁵ Исто, 355—7, 361 (хајдук Лаза Добрић 26. априла код Бановаца опљачкао четири житне лађе, а убијен је и неки трговац у Старим Бановцима).
- ²⁶ Исто, 358.
- ²⁷ ГИЗА, I, 3—4.
- ²⁸ А. Ивић, Списи бечких архива о првом српском устанку (у даљем тексту: СВА) II, 245 (предвиђена је казна трговцу ако ову велику количину хране не извезе у Турску).
- ²⁹ Д. Пантелић, н. д., 269, 82—3 и 83—4, 355—56. — О довозу соли у Земун као и врло детаљно (за свако насеље) о производњи житарица, о продуктној трговини, извозу мануфактурне робе, о увозу из Турске и о транзитном промету писао је Ј. Демијан. Његови се подаци односе на 1802—3. годину (*J. A. Demian Darstellung der Oestreichischen Monarchie nach den neuesten Beziehungen, III Theils I Abtheilung, Wien 1805, SS 531—3, 545, 95, 525—8, 529, 530, 529—30; Thiel IV, Abt. I (1807), 52, 58—9, 60—1, 175.*)
- ³⁰ Ст. Новаковић, Турско царство пред српски устанак 1787—1804, Београд 1906, 42.
- ³¹ Д. Пантелић, н. д., 126.
- ³² Исто, 363.
- ³³ Исто, 71—72, 273—4, 135; Сл. Беновић, н. н., 19—20. — О транзитној трговини у доба Мустафе-паше види: Ignaz Sopron, Monographie von Semlin und Umgebung, Semlin 1890, 454.
- ³⁴ Грађа за историју првог српског устанка, 26 (причања Гаје Пантелића); Т. Илић, Трговачки тефтер, 120 и 121—22.
- ³⁵ Д. Пантелић, н. д., 358; Т. Илић, Трговачки тефтер, 122.
- ³⁶ Т. Илић, Трговачки тефтер, 122.
- ³⁷ Д. Пантелић, н. д., 396. — Набавка барута био је знак да се у Србији припрема оружани обрачун народа (Исто, 411).
- ³⁸ В. Ст. Караџић, н. д., 89.

II

¹ Т. Вукановић, Производне снаге Србије у доба Првог устанка 1804—1813. године, Врањски гласник IV (1968), 2—3 и 5..

² Прота Матија Ненадовић, Целокупна дела, Београд (без године издања), 253 и 258 („О хајдучким четама пре устанка Карађорђевог”).

³ В. Ст. Караџић, „Даница” за 1827, 103—4.

⁴ Мемоари проте Матије Ненадовића, Београд 1893, 110 (маја 1804 код Топчидера).

⁵ СВА, књ. V (1808), Суботица 1939, 393. — Т. Вукановић, н. н., 6.

⁶ Деловодни протоколъ Кара-Ђорђа Петровића, Београд 1848 (у даљем тексту: КДП), стр. 97 и 1119.

⁷ Т. Вукановић, н. н., 6 и 100.—

⁸ КДП 1195 и 1471; Т. Вукановић, н. н., 6.

⁹ КДП, стр. 92, № 1110 и стр. 133—4, № 1412.

¹⁰ Н. Попов, Россия и Сербия I, Москва 1869, 101, Т. Вукановић, н. н., 6.

¹¹ Протокол Шабачког манистрата од 1808. до 1812. године, Гласник Српског ученог друштва, II одељак, књ. I, Београд 6808, 3; Т. Вукановић, н. н., 6—7.

¹² Протокол Шабачког магистрата. стр. 47; Карађорђев деловодни протокол, № 773.

¹³ КДП, № 1527; Т. Вукановић, н. н., 6.

¹⁴ Т. Вукановић, н. н., 10.

¹⁵ Исто, 11.

¹⁶ Исто, 13—14.

¹⁷ Исто, 12.

III

¹ СБА I, 3. — До ове ургенције дошло је и зато што је онемогућен, забраном и ценама, извоз рогате марве из Влашке и Молдавије. Цар је дозволио индицирани извоз Сотира Димитрија с тим да се о случају и потреби обавести интернунције (СБА I, 1—3). О томе вид. и СБА II, 246—7 гроф Кобенцл Угарској дворској канцеларији, Беч, 28. I 1804) ј II, 247 (Угарска дворска канцеларија Угарској комори, Беч 14. II 1804). — Сви датуми доносе се по новом календару.

² Архив Српске академије наука и уметности (у даљем тексту: АСАНУ), бр. 369; М. Букићевић, Карађорђе, књ. II, Београд, 1912, 30.

³ СБА I (1935), 23 (Земун, 19. III 1804).

⁴ Мемоари проте Матије Ненадовића, Београд 1893, 98; Вукићевић, Карађорђе II, 32. — Познату тактику опсађивања градова док се посада не преда због глади устаници су применили већ при заузећу Ваљева (М. Ђ. Милићевић, Поменик, Београд 72—3).

⁵ Вукићевић, Карађорђе II 52.

⁶ Француска штампа о Првом српском устанку, приредио Драг. Јанковић, Београд 1959 (у даљем тексту: Франц. штампа), 35 и 30.

⁷ СБА I, 63 (Панчево, 2. IV 1804).

⁸ Вукићевић, Карађорђе II, 85, 83—84, 82, 83.

⁹ СБА I, 112 (Земун, 19. IV 1804). — Када су са крагујевачке стране Турци упали у Тополу и запалили Карађорђеву кућу, кошару и воденицу нису заборавили да најпре из амбара однесу жито.

¹⁰ Франц. штампа, 33.

¹¹ Вукићевић, Карађорђе II, 95.

¹² СБА I, 167 (Беч, 30. V 1804); Франц. штампа, 43—44 (у Земуну су предузели мере да спрече прелаз Турака на аустријску обалу, те су наредили да бродићи напусте аду Циганлију).

¹³ СБА I, 201—2 (Беч, 21. VI 1804), 231 (Беч, 13. VII 1804) и 194 (Панчево, 18. VI 1804).

¹⁴ Исто, 215 (Митровица, 27. VI 1804), 243 (Петроварадин, 19. VII 1804), 265—66 (Беч, 1. VIII 1804).

¹⁵ Вукићевић, Карађорђе II, 79—80.

¹⁶ СБА I, 237 (Земун, 16. VII 1804).

¹⁷ СБА A, 237 (Земун, 16. VII 1804), 251 (Беч, 24. VII 1804); II, 260 (Беч, 22. VIII 1804).

¹⁸ Исто, 249 (Земун, 23. VII 1804).

¹⁹ Франц. штампа, 52—53.

²⁰ СБА I, 240 (Беч, 17. VII 1804).

²¹ Исто, 255—56 (Темишвар, 8. VIII 1804). — Вид. и: Исто, 256—7. — Пасош на хитно тражену количину хране издала је одмах славонска Генерална команда (Исто, 262—3, Петроварадин 29. VII 1804).

²² СБА I, 263 (Петроварадин, 29. VII 1804), 279 (Беч, 5. августа 1804). Види и: Исто, 280—81 (Беч, 6. VIII 1804), 286 (Темишвар, 8. VIII 1804), 285—86 (Темишвар, 8. VIII 1804), 340—41 (22. VIII 1804), 347—8 (Беч, 25. VIII 1804), 362—63.

²³ СБА I, (Петроварадин, 8. IX 1804), 375 (Беч, 22. IX 1804).

²⁴ СБА I, 265, 398 (Петроварадин, 15. X 1804). — Ово снабдевање Бећир-пашине војске не би се могло подвести под негативну одредницу да су земунски трговци због личних интереса снабдевали и београдске Турке, како то примећује Сл. Беновић (Сремски трговци и први српски устанак до 1809. године, Зборник Матице српске, серија друштв. наука 5, Нови Сад 1953, 15).

²⁵ СБА I, 377—78 (Земун, 24. IX 1804).

²⁶ Исто, 383—84 (Петроварадин, 1. X 1804), 392 (Земун, 11. X 1804), 394 (Београд, 11. X 1804), 397—99 (Петроварадин, 15. X 1804).

²⁷ СБА I, 402—404 (Беч, 25. X 1804).

²⁸ Франц. штампа 80. — Према једној вести коју су француски листови пренели из Горње Швапске (10. XI 1804) безбедност трговинског саобраћаја између Аустрије и Турске у то време је успостављена; и сам Диван из Цариграда тражио је да се трговина обезбеди после застоја од неколико месеци (Исто).

²⁹ Вукићевић, Карађорђе II, 225 и 152—53.

³⁰ СБА II, 61 (Петроварадин, 11. III 1804), 59 (Темишвар, 2. III 1805).

³¹ ГИЗА I, 81, 83 и 84—5 (да не би дошло до скока цене хране у самом Земуну).

³² СБА II, 65 (Земун, 14. III 1805).

³³ Исто, 16—17 (Цариград, 25. I 1805), 98 (Цариград, 25. IV 1805).

³⁴ Исто, 68 (Беч, 18. III 1805). — И нешто касније гроф Латур је био мишљења да би и према жељи Порте (јер су Гушанац и његове хахије сматрани одметницима) жито и брашно

требало испоручивати Турцима само на исказнице Бећир-паше (СВА II, 115, Беч, 16. V 1805).

³⁵ Вукићевић, Карађорђе II, 250.

³⁶ СВА II, 76.

³⁷ Исто, 117—18, 119—20 (Петроварадин, 5. VI 1805), 128—9 (Беч, 14. VI 1805). — Изгледа да се Сулејман-паша и неколико дана раније обраћао барону Женејну тражећи већу количину јестива — 150.000 ока (или 3375 центи) брашна и 75.000 ока (2.875 мерова) јечма (Исто, 119).

³⁸ СВА II, 144 (Беч, 11. VII).

³⁹ СВА II, 140 (Земун, 4. VI 1805).

⁴⁰ Вукићевић, Карађорђе II, 310.

⁴¹ СВА II, 152—53, 156 (Петроварадин, 7. VIII 1805), 160—62 (Беч, 17. VIII 1805).

⁴² СВА II, 190 (Цариград, 25. X 1805).

⁴³ Исто, 178—9 (Земун, 30. IX 1805).

⁴⁴ ГИЗА I, 133 и 128—29.

⁴⁵ СВА II, 195 (Нова Борча, 18. XII 1805), 196 (Панчево, 18. XII 1805), 197—8 (Земун, 18. XII 1805).

⁴⁶ СВА II, 198—99 (Земун, 18. XII 1805); А. Ивић, Документи, 12—13. — Заплењене лађе су код београдске Водене капије чували турски топови, а поред њих су, сутрадан, били и Халил Гушанц-али и неколико стотина наоружаних Турака, који су објаснили земунском преводиоцу да залихе хране имају само за три дана и да једу једино хлеб од проса (СВА II, 204—6; А. Ивић, Документи 17—18).

⁴⁷ СВА II, 206—7; Ивић, Документи 18—19 (Земун, 19. XII 1805). — О томе да су Београђани имали хране само за још три дана обавестио је тих дана у земунском конту-мацу Гушанчев хаздана србијанског бимбаше и заповедника Смедерева Младена; том приликом било је речи и о томе да Турци без борбе предају град Србима, јер иначе ови усредсређују снаге против Београда. Преводилац је дозвољавао да је управо тај разговор упаничио београдске Турке, те су се они одважили да хватају царске лађе с храном (СВА II, 208, Ивић Документи, 20—21). — Сви бродари и тегљачи заплењених лађа дању су приморавани да учествују у истовару брашна и житарица. Земунска лађа Анастаса Дијалхондија, натоварена у Перлезу животним намирницама из провијантског магацина, имала је 3.767 центи и 9 фунти брашна у 910 бачви; земунска лађа Стерија Пуље, натоварена у Панчеву из темишварских магацина, са 3.248 доњаоустријских мерова јечма, 7.060 мерова зоби и 5.244 врећа; новобечејска лађа Цветка (тако!) Петровића, натоварена у Перлезу из магацина у Темишвару, имала је 3.000 доњаоустријских мерова зоби у товарима. (СВА II, 209—10, Земун, 19. XII 1805).

⁴⁸ СВА II, 211—12 (Панчево, 19. XII 1805). — Вид. и писмо генерала из Темишвара Су-

лејман-паше о хватању лађе. (Исто, 217—18). Две узапћене лађе (Стерије Пуље, Анастаса Дијамандија) враћене су 25. децембра, док су остале три (Андрије Табанчића, Срећка (тако!) Петровића и Анастаса Дијамандија с брашном дуже задржане у Београду (СВА II, 235, Земун, 30. XII 1805). — Вид. и: СВА II, 201—4, 212—13, 213—14, 223—4, 230—32; 16, 37—8; ГИЗА I, 137 (хватање лађе Стерије Пуља 17. XII 1805, 141 (напад на лађу Андрије Табанчића код Аднице; Вукићевић, Карађорђе II, 310 (четири лађе). — У вези с отимачином лађа, на земунском делу границе је концентрисан један граничарски батаљон (СВА II, 219—20).

Европска, пре свега француска штампа почела је писати о поменутој отимачини житних лађа 1. јануара 1806. Тада су, поред вести да су неки сиромашни Турци из Београда због глади опљачкали четири аустријске лађе с брашном и житом, уз наводе којим се турски заповедник правдао због отимачине, неки од тих листова пренели и обавештење да због велике оскудице влада неслога међу београдским Турцима еријама, и да би се они предали, док су крцалије биле против тога (Франц. штампа, 125—6, 128, 125). Одмах потом ти листови су саопштили да београдски Турци пљачкају стоку у селима око Остружнице (Исто, 126), и да су то, у извесном смислу, омогућили сами устаници, јер су, да би ојачали одбрану граничних области, великим делом напустили околину Београда, чиме су они из београдског гарнизона били охрабрени да упадају у суседна села и пљачкају (Исто, 127—8).

⁴⁹ СВА II, 226—7. — На Ратковићеву политику изгладњавања београдских Турака саботирањем довоза жита као да би указивао податак генерала Терзића (из Панчева, 3. јануара 1806) да нису испоручене Београду од раније одобрених количина: 1.520 ока брашна и 62.103 оке јечма (СВА III, 2). Јавила се и теза о утицајима службених лица у Земуну (Исто, 30, 31). Занимљиво је да је Сулејман-паша устанике још крајем 1805. године означио као „банду разбојника без старешине и вође“ (Исто, 227).

⁵⁰ СВА II, 222 (Темишвар, 25. XII 1805).

⁵¹ СВА III, 539 (Холич, 6. I 1806) и 123—4 (Беч, 27. IV 1806).

⁵² СВА III, 20 (Темишвар, 21. I 1806).

⁵³ Франц. штампа, 130—31; ГИЗА I, 191 — Глад јануара 1806: Вукићевић, Карађорђе II, 379.

⁵⁴ ГИЗА I, (регистар Војне команде), 148 и 148—9.

⁵⁵ Вид.: СВА III, 85 (Петроварадин, 20. III 1806). — Због беде, веће смртности, због глади и бежања, становништво Београда се, марта 1806, преполовило (Франц. штампа, 145). У Шапцу, чију су тврђаву поново почели Србијанци залетати није било ни довољно муниције (Исто, 144).

⁵⁶ Франц. штампа, 150—51 (испад из Београда 26. априла), 153 (становници Београда су, најзад, почели и сами да се баве земљорадњом), 147 (600 шабачких Турака настојало је да до хране долази пљачком суседних села); *Вукићевић*, Карађорђе, 380 (200 крдалија 12. априла запленили стоку код Вишњице).

⁵⁷ СВА III, 143 (Беч, 16. V 1806): *Вукићевић*, Карађорђе II, 373—4.

⁵⁸ Франц. штампа, 155 и 154—55.

⁵⁹ ГИЗА I, 191 (регистар војне команде).

⁶⁰ Франц. штампа, 161.

⁶¹ СВА III, 155—6, 161.

⁶² Исто, 193.

⁶³ Исто, 171—2 (Петроварадин, 15. VI 1806).

⁶⁴ Исто, 184 (Панчево, 16. VI 1806). и 223 (Панчево, 29. VI 1806). — Један страни дописник из Земуна јавио је, средином јуна, да турској посади не мањка храна, пошто се она у великим испорукама прима из Земуна (Франц. штампа, 165)

⁶⁵ СВА III, 227 (Беч, 1. VII 1806), 235 (Беч, 4. VII 1806). Вид. и: Исто, 254 (Беч, 12. VII 1806).

⁶⁶ Исто, 270—1 (Беч, 1. VIII 1806).

⁶⁷ Франц. штампа, 169, 173 (пратња од 160 људи била је сасечена осим њих 8). — О испаду Турака из Београда 18. августа вид.: *М. Борђевић*, Ослободилачки рат, 332.

⁶⁸ СВА III, 307 (Земун, 28. VIII 1806). — О глади у турском Шапцу после битке код Мишара вид.: *Вукићевић*, Карађорђе, 404

⁶⁹ Исто, 324—5 (Беч, 5. IX 1806), 363 (Беч, 26. IX 1806), 334—5 (Беч, 25. IX 1806, 341 (Беч, 15. IX 1806). Цар се сложио да се шабачким Турцима дозволи предложити 6.000 центи брашна и 6.000 мерова јечма, с тим да се свима саопшти да се то чини у знак доброг суседства, мада је остало отворено питање накнаде за отимачину крајем 1805. године. (Исто, 335, Беч, 14. IX 1806). Вид. и: Исто, 385 (Нова Градишка, 12. X 1806).

⁷⁰ ГИЗА I, 192 (Регистар војне команде); СВА III, 362 (Беч, IX 1806).

⁷¹ ГИЗА I, 192 (Регистар војне команде).

⁷² СВА III, 305.

⁷³ ГИЗА I, 167; 170 и 172, 173—4, 175, 176, 177; 169.

⁷⁴ Франц. штампа, 178, 180, 183.

⁷⁵ СВА III, 343 (Беч, 18. IX 1806); ГИЗА I, 192.

⁷⁶ Исто, 365—66 (Беч, 2. X 1806); *Сл. Беновић*, н. н. 16 (предлог није учињен из сенцименталних разлога, него као последица привредних проблема Аустрије, после обилне летине; аутор грешни кад мисли да је реч о извозу устаницима).

⁷⁷ СВА III, 367—8. — Закључио је у одговору Сулејман-паши: „Чим пак буде на-

кнађена штета проузрокована напред наведеним насилним одузимањем жита, тада ћу опет радо узети на себе да упутим потребну помоћ у намирницама и у том правцу поново интервенисати код мога двора, иако ми је добро познато да оскудица у том у Београду није одиста онолика колико се представља и приказује“. (Исто). — Другога октобра је и цар Франц I писмено питао свог министра иностраних дела да ли треба и даље одржати забрану извоза хране за Турску (Исто 367, Перзенбург, 2. X 1806).

⁷⁸ СВА III, 369—71 (Београд, 8. X 1806). — Генерал Женејн је, 15. октобра, тако протумачио ово писмо, као да ће се Сулејман-паша заузети „код мухасима који је већ стигао у српски логор ради успостављања мира“ и да се накнада изврши. (Исто, 391, Петроварадин, 15. X 1806).

⁷⁹ СВА III, 381—2 (Петроварадин, 12. X 1806), 391—2 (Петроварадин, 15. X 1806).

⁸⁰ Исто, 444—45 (Беч, 2. XI 1806). — Султанов мухасил је октобра 1806. тражио да Аустрија преузме снабдевања Београда, дакле и Гушанца (*Вукићевић*, Карађорђе, 428).

⁸¹ СВА III, 446—48 (Цариград, 4. XI 1806), 452—3 и 453—54 (Беч, 11. XI 1806). — Вид. и: Исто, 486—7 (Беч, 4. XII 1806) и 503 (Беч, 16. XII 1806). — Вид. и: Исто, 451 (Цариград, 10. XI 1806). Мухасим и храна Београду: Франц. штампа, 192.

⁸² СВА III, 467—68 (Беч, 24. XI 1806). — Вид. и: Исто, 468, 476, 477, 477—8, 482.

⁸³ Исто, 459—61 (Беч, 18. XI 1806): Женејн је био у праву кад је дозвољавао могућност пљачкашких испада Београда против аустријских лађа. Средином новембра београдски Турци су напали и одвели аустријску лађу на дунавској Адици. На телеграм земунског заповедника, Халил Гушанц-али се само извинио, правдајући отимачину потребом (Франц. штампа, 194).

⁸⁴ СВА III, 471—72 (Беч, 27. XI 1806). Вид. и: Исто, 498 (Стадион интернунцију о молби Сулејман-паше од 16. XII 1806).

⁸⁵ Исто, 487 (Беч, 4. XII 1806). — Надвојвода Карл надвојводи Лудвигу у вези са снабдевањем београдских Турака. Исто, 474. Надвојвода Лудвиг је прихватио тај став. Исто, 498.

⁸⁶ СВА III, 391 (Петроварадин, 15. X 1806), 400 (Беч, 23. X 1806), 444 (Беч, 2. XI 1806).

⁸⁷ Исто, 501 (Цариград, 16. XII 1806), 511 (Цариград, 24. XII 1806). — Себастијани је тражио помоћ и за Београд; Франц. штампа 201.

⁸⁸ Франц. штампа, 193 и 200. — Због неког дуга, један Земунац Србин тражио је од магистрата да стави забрану чак на опрему за јахање Халила Гушанца (ГИЗА I, 184). — Један француски војни извештај говорио је о томе да Срби не могу постати господари

београдске цитаделе, јер њу брани 8.000 људи, који су снабдевени за 15 месеци (М. Гавриловић, Исписи из париских архива, Београд, 1914, 102).

IV

¹ Франц. штампа, 28. III и 9. IV 1804. — Земунски трговци су још 1801. године имали складиште своје мануфактурне робе у Београду (I. Sorron, н. д., 454).

² ГИЗА I, 7—8 и 8—9.

³ Франц. штампа, 71. Он је сам парафирао дозволе за увоз жита у Београд (СБА II, 260—1).

⁴ Прота Матија Ненадовић, Мемоари (1893), 114; М. Вукићевић, Карађорђе II, Београд, 103.

⁵ ГИЗА I, 64

⁶ Исто, 6—7. — Само је један београдски Турчин у пет наврата добио 40 фунти (Исто).

⁷ М. Гавриловић, Исписи из париских архива, Београд 1904, 4.

⁸ СБА I, 30 (Панчево, 22. III 1804).

⁹ Мемоари Проте Матије Ненадовића, Београд 1893, 73 нап.

¹⁰ Вукићевић, Карађорђе II, 148.

¹¹ СБА II, 85 (Земун, 4. IV 1805).

¹² Један пример: ГИЗА I, 17 и 18 (Франц. Ксавер Кадолич из Радгоне).

¹³ Земунски трговци, међу којима и устанички лиферанти, тражили су од земунских власти да те турске поданике, који су конкурисали његовим пословима, протерају (ГИЗА I, 37 и 43).

¹⁴ ГИЗА I, 89—90, 91, 101, 103.

¹⁵ Исто, 132 (регистар Војне команде у Земуну).

¹⁶ Мемоари Проте Матије Ненадовића (1893), 457; В. Ст. Караџић, Прва година српскога војевања на дахије; Скупљени историјски и етнографски списи, Београд 1898, 35; Вукићевић, Карађорђе II, 135 и 142; СБА I, 377—8 (Земун, 24. IX 1804); II, 282 (Беч 4. I 1805). Према земунским вестима крцалије су тражиле 180.000 гроша (СБА I, 367 — Земун, 13. IX 1804).

¹⁷ А. Ивић, Документи о устанку Срба под Карађорђем Петровићем, Вјесник хрватско-славонско-далматинскога земаљског архива XXI—XXII, Загреб 1920, 10—11.

V

¹ Т. Н. Трыпча, События происходившие на австро-сербской границе во время сербского народного востания 1804—1813 г. г., Revue des études sud-est européennes IV, Bucureşti 1960, № 1—2, 171. За ово поглавље види: М. Коларић, Проблем наоружања за време Првог устанка и Карађорђева тополивноца у Београду, Историски гласник бр. 4/1949, 20—27.

² М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије I, Београд 1901, 74.

³ Кад је један 17-годишњи младић из Новог Сада пребегао у Србију да се бије с Турцима, у току 15 дана није добио никакво оружје, „јер га Србијанци нису имали“; потом је добио дозволу да се врати кући, те су га, заједно са још четворицом, Србијанци преbacили код Остружнице (ГИЗА I, 29—30).

⁴ СБА I, 33; М. Ђорђевић, Ослободилачки рат српских устаника 1804—1806, Београд 1967, 98.

⁵ СБА III, 416, 417; Сл. Бенковић, н. н. 56.

⁶ СБА VI, 541 (Кратак преглед историје српског устанка до 1809).

⁷ Мемоари проте Матије Ненадовића (1893), 73, 75, 84, 89, 95, 100; Вукићевић, Карађорђе II, 39 и 157; С. Бенковић, н. н., 6; М. Ђорђевић, н. д., 74—5 и 98. — Ненадовићи су стекли углед код устаника и због набавки прве муниције са стране (В. Ст. Караџић, Скупљени историјски и етнографски списи, Београд 1898, 37).

⁸ Мемоари проте Матије Ненадовића, 93—5.

⁹ Вукићевић, Карађорђе II, 53—54.

¹⁰ С. Бенковић, н. н., 6. — Прота Матија и Карађорђе молили су митрополита да исходи устаницима заштиту аустријског цара (СБА I, 68—9).

¹¹ СБА I, 34 (6.000 устаника); С. Бенковић, н. н., 6. — О обраћању због муниције: Исто, 67 (Беч, 3. IV 1804).

¹² Вукићевић, Карађорђе II, 158 и 159.

¹³ Исто, 100 и 104.

¹⁴ СБА I, 42—4, 46—7 (Темишвар, 27. III 1804) и 37 (Панчево, 25. III 1804).

¹⁵ Вукићевић, Карађорђе, 86—7 и 88.

¹⁶ Мемоари Проте Матије Ненадовића (1893), 113. — Осмог септембра чак су четири јеврејина из Београда прешла у српски логор да мотају патроне (СБА I, 367 — Земун, 13. IX 1804).

¹⁷ Мемоари Проте Матије, 122, 121, 158.

¹⁸ Франц. штампа, 20.

¹⁹ Вукићевић, Карађорђе II, 108; В. Ст. Караџић, Скупљени историјски и етнографски списи, 19; франц. штампа, 30.

²⁰ Вукићевић, Карађорђе II, 115.

²¹ Од тога корака су неки одвраћали пашу — „јер би и онако незгодни Србијанци могли тиме још више да буду наљућени“ (СБА I, 428, Земун, 19. XII 1804).

²² СБА I, 22; В. Ст. Караџић, Скупљени историјски и етнографски списи, 20.

²³ Архив САНУ, бр. 369; Вукићевић, Карађорђе II, 48.

²⁴ Вукићевић, Карађорђе II, 55 и 73.

²⁵ СБА I, 26—27 (Петроварадин, 21. III 1804) и 121 (Темишвар, 29. IV 1804).

- ²⁶ Исто, 129 — (Земун, 10. V 1904).
- ²⁷ В. Ст. Караџић, Друга година војевања на дахије, Скупљени историјски и етнографски списи, 49—50.
- ²⁸ Т. Илић, Трговачки тефтер Драгутина Милутиновића из 1807—1809. године, Зборник Музеја првог српског устанка II, 123—24.
- ²⁹ Вукићевић, Карађорђе II, 234—5. — Фишеци за устанике вили су се у стану земунског Јеврејина Абраама Левија (ГИЗА I, 90). Према писању стране штампе, врло значајне количине барута Срби су добијали из самог београдског арсенала преко крцалија (Франц. штампа, 88).
- ³⁰ I. Sopron, н. д., 489.
- ³¹ Мемоари Проте Матије Ненадовића, 165; Б. Храбак, Бој на Карановцу, Београд 1954, 21.
- ³² Б. Храбак, Бој на Карановцу, 17—18. — У тобцијске вештине људе су упућивали Павле Поповић из Новог Сада и Тома Милиновић из Мориња (Бока Которска); они су имали десетак помоћника који су били родом из Аустрије; Тома је имао ранг војводе. (Исто, 18).
- ³³ Прота Матија Ненадовић, Целокупна дела, Београд (с. а.), 218.
- ³⁴ СВА II, 130, 145 (Беч, 13. VII 1805); Вукићевић, Карађорђе II, 266—67 и 268. — Сличну молбу Карађорђе је упутио генералу Женејну и марта 1805. (С. Беновић, н. н., 6).
- ³⁵ Прота Матија Ненадовић, Целокупна дела, О Правителствујушчем савету, 217—18.
- ³⁶ Исто, 218; Мемоари Проте Матије Ненадовића, 225; Вукићевић, Карађорђе II, 295.
- ³⁷ Вукићевић, Карађорђе II, 308—9, 304; Т. Јакшић, Европа и васкрс Србије, Београд 1933, 51.
- ³⁸ СВА III, 7, 45, 60; М. Гавриловић, Исписи из париских архива (у даљем тексту: ИПА), Београд 1904, 30; Мемоари Проте Матије Ненадовића, 169—70, 171 (ракете из Беча); Сл. Беновић, н. н., 7.
- ³⁹ СВА II, 218—19 (Ср. Митровића, 25. XII 1805).
- ⁴⁰ СВА III, 66 (Беч, 12. III 1806), 60 (Беч, 10. III 1806), 65 (Беч 11. III 1806). — Вид. и: Вукићевић, Карађорђе II, 367.
- ⁴¹ Франц. штампа, 150.
- ⁴² М. Ђорђевић, Ослободилачки рат, 294.
- ⁴³ СВА II 222—23 (Панчево, 29. VI 1805).
- ⁴⁴ Исто, 234 (Беч, 3. VII 1805), 235 (Беч, 4. VII 1805), 241 (Стара Оршава, 6. VII 1805). — На основу Перетићевог извештаја предузели су изненађења и они у Грацу и генерал Дука из Темишвара у банатском руднику и ливници Решици. (Исто, 264 — Беч, 23. VII 1805). Вид. и: СВА III, 233 (Беч, 3. VII 1806), 266 (Беч, 27. VII 1806); Сл. Беновић, н. н., 11.
- ⁴⁵ СВА II, 328 (Загреб, 9. IX 1805); 353 (Беч, 24. IX 1805), 381 (Петроварадин, 12. X 1805), 395 (Беч, 18. X 1805).
- ⁴⁶ СВА III, 191 (Беч, 18. VI 1806).
- ⁴⁷ ГИЗА I, 191, 163 и 165.
- ⁴⁸ СВА III, 191, 235, 375, 461, 464, 475, 479—80, 507, 731; Сл. Беновић, н. н., 10; ГИЗА I, 192.
- ⁴⁹ I. Sopron, н. д., 490—91.
- ⁵⁰ СВА III, 343 (Беч, 18. IX 1806), 484 (Травник, 3. XII 1806).
- ⁵¹ Исто, 340—1 (Беч, 15. X 1806), 354—55 (Беч, 25. IX 1806).
- ⁵² Исто, 45—6 (Беч, 2. III 1806).
- ⁵³ Исто, 60—61 (Цариград, 10. III 1806).
- ⁵⁴ Исто, 144—5 (Беч, 18. V 1806) 146—7 (Беч, 20. V 1806), 153 (Петриња, 2. VI 1806).
- ⁵⁵ Исто, 212—13 (Цариград, 25. VI 1806), 176—77 (Цариград, 15. VI 1806).
- ⁵⁶ Исто, 168—71 (Цариград, 13. VI 1806), 203 (Цариград, 23. VI 1806), 165—66 (Беч, 10. VI 1806).
- ⁵⁷ Исто, 261 (Беч, 18. VII 1806), 230 (Беч, 1. VII 1806), 248—49 (Костајница, 11. VII 1806), 501 (Цариград, 16. XII 1806), 500—1 (Цариград, 16. XII 1806).
- ⁵⁸ СВА III, 405 (Петроварадин, 27. X 1806); ГИЗА I, 192.
- ⁵⁹ СВА III, 464 (Беч, 22. XI 1806).
- ⁶⁰ Исто, 492 (Беч, 10. XII 1806). — Извештај из Осиека о трговцима оружјем из Ферлаха (Ferlach), говорио је да је њих четворица дошло на сплаву на осиечки вавшар о Лучиндану, да су код једног осиечког стаклара имала три ускладиштена сандука оружја, да је и један други трговац у Осиеку имао сандук оружја у Осиеку, из којег је једну количину продао, да ти трговци имају везе с једним мајсторем у Вуковару који склапа пушке, који је такође имао сандук пушака које је негде отпремио сплавом; код осиечког стаклара био је неки Турчин (вероватно у турском оделу) који је за испоручене пушке остао по облигацији дужан 1.000 форинти, и при томе се и турски потписао. (Исто, 507—8, Осиек, 20. XII 1806).
- ⁶¹ Вукићевић, Карађорђе II, 309 и 400.
- ⁶² У. Б. Тошковић, Односи између Босне и Србије 1805—1806 и Бој на Мишару, Суботица 1627, 127 и 229; М. Ђорђевић, Ослободилачки рат, 316, 335 и 324; Мемоари проте Матије Ненадовића (1893), 175.
- ⁶³ СВА III, 280—81 (Грац, 7. VIII 1806), 301 (Беч, 21. VIII 1806).
- ⁶⁴ М. Ђорђевић, Ослободилачки рат, 249; Франц. штампа, 131, 132—33. — Плен је био веома примамљив и за Арбанасе у Београду,

те се њих 2.000 понудило Карађорђу да за Србе преузму Београд, с тим да њима припадне плен у граду (Франц. штампа, 163).

⁶⁵ Франц. штампа, 135 и 150.

⁶⁶ СБА III, 416—17 (Ср. Карловци, 1. XI 1806); Драгутин Костић, Напомене о Србији од 1804—1806. од Домбаја, Дело (Београд) XXXII (1904), 340.

⁶⁷ Вукићевић, Карађорђе II, 403, 405, 406; М. Ђорђевић, Ослободилачки рат, 330, 338.

⁶⁸ Вукићевић, Карађорђе II, 433; СБА III, 423 и 412 (Ср. Карловци, 1. XI 1806).

⁶⁹ Вукићевић, Карађорђе II, 391.

⁷⁰ Ђ. Петровић, Заставе Карађорђевог доба, Весник Војног музеја I, Београд 1954, 140—56, М. Коларић, О пореклу и ауторима неких застава из Карађорђева доба, Зборник Музеја првог српског устанка II, Београд 1960, 67—68.

VI

¹ СВА I, 183 (Беч, 8. VI 1804), 200 (Беч, 19. VI 1804): Вид. и: Исто, II, 253 (Беч, 28. VI 1804).

² ГИЗА I, 38—39 и 41—42.

³ СВА I, 279—80 (Беч, 5. VIII 1804).

⁴ ГИЗА I, 65—66 и 68.

⁵ СВА I, 422 (Ср. Митровица, 3. XII 1804).

⁶ Франц. штампа, 73.

⁷ СВА II, 241 (Србија, 20. XII 1804) и 13—14 (Темишвар, 23. I 1805); С. Беновић, н. н., 7. — Увоз је требало остварити преко панчевачких трговаца Мирка Ђуре и Туне Арнаутина (Исто, 1).

⁸ СВА II, 13 (Беч, 22. I. 1805).

⁹ В. Ст. Караџић, Грађа I, 50; Вукићевић, Карађорђе II, 237.

¹⁰ Вукићевић, Карађорђе II, 285—6, 297 и 299—300.

¹¹ СВА III, 54—55 (Беч, 6. III 1806), 71—2 и 73 (Беч, 13. III 1806).

¹² Исто, 83—4 (Петроварадин, 19. III 1806); ГИЗА I, 151—2 (Петроварадин, 12. V 1806), I. Sorron, н. д., 492

¹³ I. Sorron, н. д., 491—2

¹⁴ М. Петровић, Финансије I, 68.

¹⁵ Франц. штампа, 162; СВА III, 184 (Панчево, 16. VI 1806).

¹⁶ Франц. штампа, 169.

¹⁷ ГИЗА I, 172 (Земун, 1. IX 1806). — Тешкоће устаника 1806. године у погледу житарица напоменуо је и Сл. Беновић (н. н., 7).

¹⁸ СВА III, 420 (Ср. Карловци, 1. XI 1806); Д. Костић, Напомене о Србији, Дело XXXII, 1904, 341; Вукићевић, Карађорђе II, 430.

¹⁹ СВА III, 456—8 (Смедерево 3/15. XI 1806); Вукићевић, Карађорђе II, 433—4.

²⁰ СВА III, 462—3 (Смедерево, 8/20. XI 1806).

²¹ СВА II, 461—2 (Костајница, 20. XI 1806. — термин „православни“ у оригиналу гласи »graeci ritus« и »griechische«); 502 (Цариград, 16. XII 1805); 514—5 (Цариград, 24. XII 1806); V, 1059 (Земун, 10. XI 1806); Франц. штампа, 197—8. — Вероватно се на то време односи исказ Исмаила Тосуна, родом из Градишке, да су му Србијанци отели две лађе с брашном (СВА VI, 30; Темишвар, 18. I 1809).

²² СВА III, 510—11 (Земун, 22. XII 1806); ИПА, 89 (Беч, 4. XII 1806), 101 (Цариград, 28. I 1807); франц. штампа, 200 и 202; Вукићевић, Карађорђе II, 443—44 и 445.

²³ СВА III, 509 (Беч, 22. XII 1806), 521 (Беч, 29. XII 1806).

²⁴ ГИЗА I, 192 (регистар војне команде децембра 1806).

²⁵ Франц. штампа, 45 и 192.

²⁶ Вукићевић, Карађорђе II, 355.

²⁷ Мемоари проте Матије Ненадовића, Београд 1893, 177—8.

²⁸ ГИЗА I, 192 (регистар војне команде, септембар 1806).

²⁹ Прота Матија Ненадовић, Целокупна дела, 234.

VII

¹ ГИЗА, I, 13—14 (Митровица, 10. IV 1804), 85 (Земун, 23. III 1805).

² Исто, 12 (Земун, 5. IV 1804), 14 (Митровица, 16. IV 1804).

³ Исто, 25 (Митровица, 6. VII 1804), 178 (Земун, 16. IX 1806).

⁴ Исто, 63 (Петроварадин, 31. X 1804: контингент за 1.290 гроша и 30 пара).

⁵ Франц. штампа, 87—88 и 146.

⁶ Франц. штампа, 102 и 111; Вукићевић, Карађорђе II, 283; М. Петровић, Финансије I, 68.

⁷ СВА III, 155 (Врачар, 4. VI 1806).

⁸ ГИЗА I, 20, 23, 183, 188. — Дрво из Србије пред устанак: Т. Ж. Илић, Трговачки тефтер Драгутина Милутиновића из 1807 — 1809. године, Зборник Музеја II, 121.

⁹ ГИЗА I, 88 (Панчево, 28. IV 1805).

¹⁰ Исто, 182 (Митровица, 12. XI 1806).

¹¹ СВА I, 40—41 (Темишвар, 26. III 1804. — писмо моравског војводе Османа).

¹² ГИЗА, I, 33 (Земун, 8. VIII 1804).

¹³ Неколико случајева: Исто, 132 (регистар војне команде 1805), 146—7 (Земун, 8. III 1806).

VIII

¹ СВА I, 29 (Земун, 22. III 1804). — Закључак барона Симбшена у писму надвојводи Карлу био је: „не остаје извесно ништа

друго до да се роба која се још тамо налази препусти својој судбини и насиљу дахија" (Исто, 43—44, Петроварадин, 27.III 1804). О томе је гроф Кобленц писао надвојводи Карлу, 9. априла у смислу; роба треба да буде препуштена својој судбини и насиљу дахија, али у погодно време треба тражити одште-ту од Порте (Исто, 88—9).

² СБА I, 163—4 (Беч, 28. V 1804).

³ Б. Крекић, Неколико дубровачких вести о Првом српском устанку, Историјски гласник 1—2/1954, 210—11.

⁴ СБА I, 67 (Беч, 3. IV 1804).

⁵ Франц. штампа, 53—4 (Беч, 7. VII 1804).

⁶ Исто, 57 и 65.

⁷ Исто, 72 и 80, 81, 84.

⁸ Исто, 87—8 (Земун, 11. IV 1805); *Сл. Беновић*, н. н., 19.

⁹ Франц. штампа, 90—91 (Земун, 17. IV 1805); *Сл. Беновић*, н. н., 19—20.

¹⁰ Франц. штампа, 92; *Сл. Беновић* (н. н. 20) сматра да „до отварања поштанског и трговачког пута преко Јакова и Остружнице није дошло због сталних борби између Срба и Турака”.

¹¹ Исто, 97 (Петроварадин, 24. IV 1805).

¹² Исто, 111—12 (Аугзбург, 7. V).

¹³ СБА II, 116—17 (Земун, 20. V 1805).

¹⁴ ГИЗА I, 186—7 (три обвезнице су гласиле на 13.019 гроша).

¹⁵ Франц. штампа, 108—9 и 112.

¹⁶ М. Петровић, Финансије I, 78 и 79.

¹⁷ Франц. штампа, 137.

¹⁸ СБА III, 156 (Врачар, 4. VI 1806)

¹⁹ М. Борђевић, Ослободилачки рат, 338—9; Франц. штампа, 178.

²⁰ СБА III, 324 (Беч, 5. XI 1806).

IX

¹ Годишњица Н. Чупића XXXI, 208—9 *Ст. Новаковић*, Васкрс државе српске, 37; *М. Коларић*, н. н., 29. — Барон Дука дојавио је о 15.000 дуката (СБА III, 347, Бела Црква 19. IX 1806). — Петровић (Финансије I, 83) пише да су новчана средства из Русије почела да притичу октобра 1806. године. — Страна штампа је већ у лето 1804. писала да руски агенти снабдевају устанике (Франц. штампа, 61).

² *Вукићевић*, Карађорђе II, 325 и 407—8; *М. Борђевић*, Ослободилачки рат, 334

³ *Вукићевић*, Карађорђе II, 182.

X

¹ Т. Илић, Трговачки дефтер Драгутина Милутиновића, Зборник Музеја II, 123.

² Мемоари проте Матије Ненадовића, (1893), 70.

³ „Голубица” V, 293; Мемоари проте Матије Ненадовића, 189; *Вукићевић*, Карађорђе II, 95; *Сл. Беновић*, 12 и 16.

⁴ М. Петровић, Финансије, 81 и 82.

⁵ *Вукићевић*, Карађорђе II, 128.

⁶ К. Милутиновић, Из историје Новог Сада у доба Кочине крајине и првог српског устанка, Зборник Матице српске, серија друштвених наука VII (1954), 75.

⁷ Прота Матеј Ненадовић, Целокупна дела, 236; М. Петровић, Финансије I, 69; *Вукићевић*, Карађорђе II, 431 и 433.

⁸ Б. Храбак — Ј. Ферлуга, Тршћански Срби и Први српски устанак, Научни прилози студената Филозофског факултета, Београд 1949, 81—91.

⁹ М. Петровић, Финансије I, 169.

¹⁰ Франц. штампа, 160.

L'IMPORTATION ET L'EXPORTATION A BELGRADE SOUS LA DOMINATION TURQUE ET LE TRANSIT DES MARCHANDISES PAR LA SERBIE EN 1804, 1805 ET 1806

Bogumil Hrabak

Avant 1804 les échanges de marchandises entre la Serbie du Nord et l'Autriche étaient assez développés. Les principaux produits en étaient les porcs et, un peu moins, les autres bestiaux, la laine, le bois, les prunes et le vin. En profitant des besoins accrus de bétail qu'avait la Monarchie danubienne pendant les guerres napoléoniennes, les commerçants de Zemun notamment s'enrichirent particulièrement, en transportant le bétail de la Serbie. Vu que la terre dans le Pachalik de Belgrade

était, après la Paix de Svištov, insuffisamment cultivée et que même les villages voisins manquaient de céréales, les cités au nord de la Serbie, habitées principalement par la population musulmane, se nourrissaient des blés importés de Banat et de Srem. Les produits de manufacture et les armes étaient également importés de l'Autriche.

Au cours des années d'insurrection, l'élevage des bestiaux reste le principal secteur de l'économie. L'afflux de population des pays

voisins en Serbie libre, avait eu pour conséquence le déboisement plus massif de spacieuses forêts de glands (le chêne, le hêtre) et l'agrandissement des terres arables. L'agriculture avait pris un important essor, mais les grains de pain seront toujours importés jusqu'en 1812, où la récolte en sera bonne.

L'importation des aliments de Zemun et de Pančevo à Belgrade turc assiégé était, jusqu'à la chute de Belgrade et de Šabac (dans les derniers jours de 1806) l'une des principales formes d'échanges extérieurs. Les Autrichiens aidaient les Turcs assiégés, mais pas beaucoup et successivement, pour pouvoir tenir la garnison constamment sous leur dépendance. Vienne n'avait pas toléré des rapines frontalières des Turcs, entreprises contre les bateaux de commerce transportant le blé. Après une telle action, exécutée contre quatre bateaux, en décembre 1805, on leur réclama d'abord les dommages et intérêts et, ensuite, on coupa l'arrivage pour un certain temps. N'ayant pas eu d'argent, les équipages turcs espéraient que la Porte payât leurs dettes, ce qui serait pour eux un acte de légalisation. Étant donné que les débris du régime des dahias étaient considérés par Constantinople comme insurgés, les Autrichiens ravitaillaient sans limites les émissaires de la Porte, tels que le pacha Bekir de Bosnie, mais refusaient de traiter de même la pacha de Belgrade, tenu en captivité par le chef des mercenaires turcs Halil Gušanč-Ali. Pourtant, lorsqu'il s'était trouvé que la privation de blé pourrait favoriser le passage de Belgrade et de Šabac en mains serbes, l'Autriche avait commencé à envoyer les aliments sans conditions.

En 1804 et 1805, les Autrichiens avaient approvisionné les Turcs belgradois en produits de manufacture et en d'autres denrées; les Zemuniens leur prêtaient de l'argent.

Pour ce qui des insurgés serbes, le plus important leur était de se pourvoir d'armes et de munitions de la monarchie voisine. Les commandants autrichiens fermaient les yeux sur l'exportation, d'abord des munitions et ensuite des fusils. Mais, lorsque les Serbes commencèrent, en 1805, d'exporter des canons en gros et, en 1806, d'exprimer le souhait d'être sans tuteurs politiques dans la voie de création du grand état serbe, — Vienne avait suspendu l'exportation du matériel aux insurgés. En principe, l'armement de chaque insurgé était son affaire, mais s'il était pauvre, il pouvait obtenir le fusil de son village et la munition des chefs des unités rebelles. Les Serbes se munissaient du matériel en grande partie de leur butin, en achetant aussi quelque peu de poudre à canon et de fusils chez certains Arbanas et Turcs.

Outre l'arrivage des armes de l'Autriche jusqu'au territoire insurgé, il y avait aussi celui des céréales et, en partie, du sel. Les Serbes avaient insisté sur l'autorisation d'exportation, notamment au début de 1805 et de 1806. A la veille de la moisson de 1806 la famine se manifesta dans la plaine de Mačva,

ravagée par la guerre. Les demandes d'autorisation furent de nouveau posées en novembre 1806. Les insurgés aussi avaient pillé les bateaux portant des aliments sur la Save et le Danube, mais, leur position au point de vue des dédommagements, fut plus favorable. Les plus hauts fonctionnaires d'Etat de l'Autriche n'étaient pas unanimes sur la question d'exportation des aliments en Serbie, parce que celle-ci se présentait sous un aspect politique, vu les rapports entre les insurgés et la Russie. Cependant, ce problème avait aussi une base économique, car on échangeait le blé contre le bétail et le bois.

Les Serbes arrêtaient de temps en temps leurs exportations de bétail et de bois en Autriche, pour la contraindre à répondre favorablement à leurs demandes. Quelques fois, ces arrêts étaient dûs aux maladies contagieuses du bétail en Serbie. L'une des formes d'exportation des Turcs assiégés à Belgrade fut celle de rachat des objets précieux, donnés en gage à Zemun (bijoux, selles de valeur etc.).

Bien que dans les années qui suivirent les relations économiques avec l'empire voisin des Habsbourgs aient été en premier lieu, à la fin de 1804 déjà vint de Russie l'aide pécuniaire aux insurgés. Avec cet argent les Serbes payaient la contrebande achetée en Autriche pour leurs besoins militaires. Une certaine aide, quoique limitée parce que bourgeoisement intéressée, fut accordée aux insurgés par les commerçants de Voïvodine, de Trieste et, en partie, de Sarajevo. Les commerçants de Dubrovnik avaient aussi assuré quelques armements. D'ailleurs, la Serbie avait consolidé son économie, si bien qu'à la fin de 1806 déjà son armée disposait d'armement essentiel. A partir de 1807, les tendances politiques de Vienne deviennent de plus en plus évidentes, se reflétant également sur le plan des relations économiques.

Dans cette période-là, le problème des marchandises en transit entre les domaines levantins de l'Empire ottoman d'une part, et les pays autrichiens et allemands de l'autre, était incessamment présent, vu les batailles continues et l'agrandissement du territoire insurgé. Il s'agissait avant tout des caravanes transportant le coton, le café et le riz. En outre, il fallait résoudre le problème de circulation des traites et de courrier. A cause des circonstances de guerre dans les régions submoravienne et subdanubienne, ce transit avait commencé à se dérouler par Banat, Vidin et Vlaška. Ce nouvel itinéraire avait considérablement augmenté les frais de transit et causé des retards. Les chefs des insurgés avaient témoigné de la bienveillance envers les besoins de transit des marchandises et des affaires et ouvrirent un passage près du village Jakov-Ostružnica, en assurant une forte suite aux caravanes commerciales dans la Serbie rebelle. Quant aux commerçants serbes, ils se rendaient aux foires à Priština, prenant le chemin qui traversait Užice. Les intérêts commerciaux restent protégés même pendant la Première insurrection serbe.

